

Mitlerin Yaşamamış İnsan-Tanrılarında İncillerdeki Tek Tanrı-İnsanı Sembolik İsa'ya Geçiş

KÜRŞAT HALDUN AKALIN^a

Öz: Hristiyan başpiskoposluk hükümlerinde Roma'da etkili olmadan önce, Mithra Vatikan tepesinde papasıyla, piskoposlarıyla ve rahipleriyle çoktan rağbet edilen bir tapınma haline gelmişti. Özellikle de, paganizmin tüm özelliklerini yansıtan mithraik inanç ve tapınmalar Roma'da aşırı düzeyde benimsenmiş ve her merkezde alabildiğine yaygınlaşmıştı. Pek çok Mitra tapınağı, Batı İran'da olduğu kadar Anadolu'da da kurulmuştu. Paul de Mithra gizem merkezlerinden biri olan Tarsus'ta doğmuştur, bu nedenle mithraik tapınmanın ayrıntılarının farkında olmaması asla düşünülemez. Diğer insan-tanrı Dionysus, Yunanlı doğurganlık ve bereket, şarap ve vecit tanrısıydı. Antik dünyanın en sevilen tanrısı olan Dionysus, Roma'da Bacchus olarak tanınmıştı. Osiris, Horus, Attis, Adonis, Mithras, Dionysus vs. gibi Mısırlı, Yunanlı ve Romalı insan tanrıları İncillerin tanrının oğlu İsa'sına çok fazla benzemektedirler veya bu insan-tanrıların mitolojik hikâyeleri ve paganik tapınmalar hristiyanlığa aktarılmıştı.

Anahtar Kelimeler: İsa, Zerdüş, Osiris-Horus, Mithra, Dionysus, Attis, Adonis.

^a Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü
kursathaldun.akaln@yahoo.com

Transition from the Human-Deities of Miths never Lived to the Symbolic Jesus the Single God-Man in Gospels

KÜRŞAT HALDUN AKALIN

Abstract: Before the Christian hierarchy prevailed in Rome, Mithra had already been a popular cult on Vatican hill with pope, bishops and clerics. Especially mithraic beliefs and worships were well embraced and widespread every centre in Rome, reflected all peculiarities of paganism. Many Mithraeums or Mithraic temples were built in Anatolia and also western Persia. Paul was born in Tarsus that the mysteries of Mithras had originated, so it would have been unthinkable that Paul would have been unaware of the details of Mithraic cult. The other human-god Dionysus was the Greek god of fertility, wine and ecstasy. He was very popular of the ancient world and he was known as Bacchus in Rome. Osiris, Horus, Attis, Adonis, Mithras, Dionysus etc. all of the Egyptian and Greko-Roman human deities were very similar to Jesus who is the god's son of Gospels, or their mythologic stories and pagan cults were transmitted to Christianity.

Keywords: Jesus, Zarathustra, Osiris-Horus, Mithras, Dionysus, Attis, Adonis.

Giriş

İnsanın tanrılığına bütün şiddetiyle karşı çıkan ve Yahve'nin tek tanrılığını yasasıyla öne süren Eski Ahit'te, ölen ve dirilen insan-tanrılara karşı açıkça isim belirtilerek gösterilen tek tepki (Hezekiel 8: 14); M.Ö. 3.500 yılından beri Akadların ve Sümerlilerin taptığı Dumuzi'nin Babil uyarlaması olan verimlilik tanrısı Tammuz'a karşı olmuştur. Bakire anneden doğmadığı, tanrının oğlu olarak anılmadığı, kurtarıcı olarak tapılmadığı, tanrı olduğunu veya tanrıdan geldiğini kanıtlayan hiç bir mucize (ölmüşü diriltmek, hastalara şifa dağıtmak, suda yürümek vs) göstermediği halde; Tammuz'un öldüğü gün yas tutulmuş, dirildiği gün de büyük coşku ve sevinç yaşanmıştır. Ölen ve dirilen bir insan-tanrı olarak Tammuz da, tıpkı İsa gibi, iyi çoban olarak anılmış, ölümler diyarına inmiş, Gılgamış destanında (6: 46-50) kendisini aşağılamış olan bir kahraman olarak tapılmıştır. Oysa Helenist çağda ölen ve dirilen, kurtuluşu etiyle ve kanıyla sağlayan, günahlardan arındıran ve tanrıyla barıştıran Osiris-Horus, Mithra, Orpheus ve Dionysus gibi insan-tanrılarının gizemli dinlerine inanılmıştır. Özellikle Doğu dinlerinin rağbet bulduğu Roma ve Yunan uygarlığında etkili olan, ölen ve tekrar dirilen bu kurtarıcı insan tanrılarının dünyaya ikinci gelişleriyle başlayan tapınmalarda, tapan kimseler, ruhen günahlardan arınmayı ve tapılan (Mithra, Dionysus gibi) bu insan-tanrı ile ayin sırasında şahsen karşılaşarak sonsuz yaşamla müjdelenmeyi coşku içinde diledikleri için, getirdikleri dinin içeriğini veya özelliğini 'gizemlilik' oluşturmuştur. İsa'nın tanrı kuzusu olarak bedeninin çarmıhta ölmesine ve üçüncü gün dirilerek tanrının oğlu namıyla yüceltilmesine dayanan, aşai rabbani (tanrısal gıda) ayininde¹ İsa'nın etinin ekmeğe ve kanının da

¹ "Tertullian, Justin Martyr'in de yukaristin (eucharistin), Mitra'ya tapanların kutsanmış ekmeğe ve bir kap su almaları sebebiyle, töreni abartmanın şeytan olduğunu ilan ettiği zaman yakındığı gibi, hem vaftiz adetinden ve hem de Mitra'ya özgü yukaristen (son akşam yemeği, bu törende yenilen ekmeğe ve içilen şarap) söz etmektedir. İnsan suretindeki tanrının etini yemek ve kanını içmek, elbette çok eski bir adettir ve başlangıçta yamyamlara dayanmaktadır. İlkel zamanlarda yamyamlık, ölen kişinin etinin yenilmesi ve kanının içilmesi yoluyla üstünlüğünü elde etmek için çok yaygın uygulama alanı bulmuştur. İnsan olsun hayvan olsun adanmış kurbanların etlerini yemek gelenekseldi. Bu vakalarda, söz konusu kurbanlar sundukları tanrı ile aynı kabul edilirdi. Et ve kan, tanrı ile bir olmak için yenir ve içilirdi. Çocuğun fırlanmış görüntüsünü yiyen Dionysus'un ve adanan kuzunun kanını içmek suretiyle tanrı tarafından etkilenmede kullanılan rahibe tarafından alınan ilhamın alındığı yer olan Laris-

şaraba dönüştüğüne inanan, ayinlerde bu ekmek ile şaraptan tadan ve kendi bedenini (nefsini) öldürerek İsa'nın ruhuna sahip olan İsa'ya tapan kimsenin İsa ile karşılaştığını ve İsa tarafından sonsuz yaşama müjdelendiğini ilan eden hristiyanlık; Yeni Ahit'teki pek çok ifadeye kendisini gizemli bir din olarak tanıtmıştır. Mitlerle beslenmiş Yunan-Roma dünyasındaki gizemli dinlerin tanrıları, insandı ya da insani duygularla donatıldıkları için her biri insanın halinden ve beklentilerinden anlamaktaydı. Pagan mitlerinin aktarıldığı günümüz İncillerinde ise tanrının bir tek oğlu vardır, bu da İsa'dır, tanrının ruhu İsa'da kişiselleşmiş ve konuşmuş olduğu için, tıpkı Mısır mitolojisinde olduğu gibi, bedenini öldürme tutkusuyla Yahya'nın yanına vaftiz olmak için giderken tanrı kuzusu olarak tanıtılmış, ruhen dirilişi sembolize eden sudan çıktığında ise omuzuna tanrının ruhu konarak tanrının biricik oğlu namıyla yüceltilmiştir. Kendisini babasına kurban ederek tanrıya dönüşen İsa, Paulist dogmada örnek alınmış; İsa'ya tapan herkesin İsa gibi bedenlerini öldürerek kendilerini İsa'ya kurban verip karşılığında İsa'nın ruhunu alarak tanrının çocuklarından biri haline dönüşmeleri, ölmekten ve çürümekten kurtularak sonsuz yaşama kavuşmanın temel koşulu olarak öne sürülmüştür. Hristiyanlık, insanların günahlarına

sa'aki Apollo sırları vakasındaki gibi bütün yönleriyle uygulanıyordu. Yani M.S. 1. yüzyılda gerçek yamyamlık medeni dünyada tamamen ölmemişti. Gerçekte ilk Hristiyanlar, tanrının bedeninin adak olarak yenmesi fikrine tamamen aşına olmalıydılar. Yuhanna, O'nun hayatın ekmeği, yaşayan ekmek olduğunu, O'nun bedeninin et ve kanının içecek olduğunu, O'nun etinden yemeden ve O'nun kanından içmeden sonsuz bir hayata sahip olamayacaklarını varsayar. En son Sinoptik İncil olan Matta (100-110) İnciline geldiğimizde, 'bu yeni ahit için benim kanımdır ki pek çoğu için saçılır' kelimelerinden sonra, birilere ifadeye adanış yorumunu veren, 'günahların bağışlanması için' metnini eklemiştir. Markos İncilinde İsa'nın hayatındaki olayın hikâyesinin Pavlos'un kelimelerinin aynıyla verildiğini görürüz: 'Bu Yeni Ahit için benim kanımdır ki pek çoğu için saçılır. Bu iki İncil hikâyesinden olay çözümlenebilir. Muhtemelen M.S. 30 yılında 6 Nisan Perşembe akşamı, grup geleneksel Fışık yemeğini yemek için bir araya gelmişti. İsa, her an tutuklanabileceğini biliyordu; bu nedenle, ekmek parçasının çevresinden pişirilmiş kuzunun sosu içine bandırmak üzere tuttu ve O kendi vücudu parçalanmış gibi hüzün dolu bir işaret yaptı. Yemekten sonra adet olduğu üzere O, her ekmeği bölüşlerinde veya şarabı içişlerinde ölümünü hatırlamalarını istedi. Bu yolla putperestleşmiş olduktan sonra, Hristiyan âdeti açıkça yamyam özelliği alarak, ekmek-şarabın İsa'nın gerçek eti ve kanı olarak gösterilmesi fikri çok çabuk gelişmiştir. Muhtemelen tanrı ile gerçek bir paylaşım kurmuş olan Aristides sebebiyle, İskenderiye'deki Serapis tapınağında düzenlenen kutsal yortuya çok benziyordu. Mısır'da Serapis'in bu yortularından birisinin bir çağrısı bulunmuştur. Biz oradan bu yemeğin Pazar günü düzenlendiğini biliyoruz." (Weigall, 2002; 73)

karşılık olsun diye kendisini babasına kurban olarak sunan fısıh kuzusu İsa gibi İsa'ya kendini kurban eden İsa taparları üzerine kuruludur. Tanrının etini yiyerek dolayısıyla bu ete girmiş tanrısal ruhu bedenine alarak tanrı gibi olunacağı veya tanrıyla bir bütün hale gelineceği inancı üzerine kurulmuş putperestliğin, kendisini kurban ederek insanları kurtuluşa eriştiren insan-tanrılar öğretisini, tanrı kuzusu İsa uyarlamasıyla Hıristiyanlık çok etkili bir tarzda ilahiyatına uyarlamıştır.

Öldükten sonra Hades'e² inen, bu mitolojik cehennemdeki insanların içler acısı ıstırap hallerine acıyan, yeniden dirilerek dünyaya geri dönmek ve bildirdiği diniyle bütün insanları kurtarmak isteyen bu mitolojik insan-tanrılar; gerçekte, çeşitli isimler altında olsa da, hristiyanlık öncesi Yunan ve Roma uygarlığının ölen ve dirilen İsa'larıydı. Karakterleriyle ve efsaneleriyle İsa'yı yaratmış oldukları halde, İsa da kendisine aktarılan veya kendisinde toplanan bu pagan tanrıların sevilen niteliklerine tek başına sahip çıkmış ve bunların hepsinin etkisine ve tapınmasına bir son vermiştir. Artık ne Attis ve Adonis vardır, ne de Mithra ve Dionysus'a tapılmasına hoşgörü gösterilmektedir, sadece bunların yerine geçerek tapınmalarını kendisi adına devam ettiren İsa vardır. Gerçekte farklı isimler altında hep aynı hikâyeyle yani aynı mitte karşılaşmıştır. Gerçeği ve bilimi olduğu kadar maziyi de vahiy kitaplarında hapsederek hristiyanlığın toplumsal yaşamı biçimlendirdiği Orta Çağ dönemi boyunca, suyu şaraba dönüştürmek ya da öldükten sonra dirilmek vs. gibi gizemleriyle İsa'nın tek ve eşsiz olduğu görüşü Avrupa'da yankılanmıştır. Oysa farklı yerlerde ve farklı zamanlarda çeşitli isimler altında çok fazla kurtarıcı insan-tanrı ortaya çıkmış, tanrının oğlu olarak anılmış ve aşai rabbani ayinleriyle tapılmış, vaftizle tanrıyla bir olma ve böylece sonsuz yaşama kavuşma inancı pekiştirilmiştir. İsimler farklı olsa da gizemleri ve mitleri, karakterleri ve ayinleri hep aynı olmuştur. Hemen hepsi İsa, Buda, Krishna, Attis,

² "Kronos ve Rhea'nın oğlu, ölümler ülkesinin kralı Hades veya Pluton, ölümden sonraki hayat meselesiyle irtibatlıdır. Ölüm ve onu takip eden hadiseler, Grek dimağında esaslı bir yer tutar. Homeros'dan öğrendiğimize göre, ölümlüde ruh Hades tarafından yer altındaki hükümler alanına götürülüyordu. Mısır düşüncesi Grekler arasında yayıluncaya kadar, halk nezdinde kişinin fiillerine göre bir sonraki hayatta ödüllendirileceği yahut cezalandırılacağı ile ilgili bir öğreti itibar görmedi." (Bettany, 2005: 481)

Adonis, Mithras, Dionysus vd., 25 Aralık günü bakire bir anneden doğmuş, acı çekerek öldükten sonra üçüncü gün yani 25 Mart günü dirilmiştir. Mitolojideki her insan-tanrının çok rağbet görmüş birkaç temel karakteri veya izleyicisini coşkuya sürükleyen çok çarpıcı mucizevi gizemi, tıpkı günümüzün eğlenceli uğraşısı bin parçalı puzzledeki resim tamamlamada olduğu gibi her bir küçük parçayı oluşturmuş, Yunan-Roma tanrılarına ait bu küçük parçaların bir araya getirilmesinden de büyük resim İncillerin İsa'sı yaratılmıştır. Yunan-Roma tanrılarından, sadece Dionysus suyu şaraba dönüştürmüş ve sığa üzerinde yan oturarak muzafferane bir edayla şehre girerken 'kurtarıcı' nidalarıyla resmedilmiş, sadece Mithra 'kaya' namıyla tanınmış ve suyun üstünde yürümüş, sadece Horus ölmüş El-Azarus'un (El-Osiris'in) bedenini (İncillere Lazarus olarak geçmiştir) ölümünün üçüncü günü diriltmiş, sadece; mitolojideki insan-tanrıların bu rağbet edilen tüm özellik ya da mucizeleri İncillerin İsa'sına uyarlanmıştır. Vücudu titanlar tarafından yenildikten sonra, anne acısının ve baba merhametinin öne çıktığı Dionysus mitindeki bu ikinci doğuş ya da öldükten sonraki diriliş, komünyon ayinlerinde hayvanın ya da insanın tanrıya kurban edilerek etinin yenilmesi tapınmasıyla anılır olmuş, böylece insan eti yiyiciliği (cannibalism), dinsel törende tanrıya bir olmanın yolu haline gelmiştir. Dionysus'ta olduğu gibi çiğ et yiyerek tanrının etine İsa'da paydaş olunmuyor, tıpkı son dönem Mithra tapınmasında olduğu gibi İsa'nın etinin ve kanının ekme ve şaraba dönüştüğüne inanılıyor olmasıdır. Suyu şaraba dönüştürme gizeminin uyarlandığı İsa hikâyesindeki ikinci kopyalama, İncillerde beyaz bir sığa bulunmasında ısrar eden İsa'nın, tıpkı eşek üzerinde muzafferane bir edayla kente giren ve kalabalıklar arasında palmye dalları sallanarak karşılanan Dionysus'un yerini almasında yapılmıştır. İncillerde dağdaki vaazıyla dikkatleri üzerine çeken İsa gibi Dionysus³ da öğrencilerine mucizelerinin sırrını

³ "Orfeuşçu düşüncede, Dionysus ve Apollon aynı tanrısal özün iki ayrı görünümüdürler. Dionysus, yalnızca ermişlere açık olan nesnelerin özünü ve içini temsil eder; geçmiş ve gelecek yaşamların, ruhla beden, gökyüzüyle yeryüzünün bağıntılarını içerir. Apollon'sa, aynı hakikatin dünyevi hayata ve toplumsal düzene uygulanmış biçimini kişiliğinde barındırır. Bir ermiş için Dionysus, evrendeki evrimi içindeki tanrısal zihinden; Apollon'sa bunun yeryüzünde, insana görünüş biçiminden başka bir şey değildir. Aslında Zeus'un bu iki yüce oğlu, dünya imparatorluğunu paylaşırlar: Biri gizemli öte dünyada, diğeri canlılar dünyasında hüküm sürer. Apollon'da Güneş sözü,

veya dönüşüm gizemlerinin esaslarını aktardıktan sonra, mitolojideki diğer insan-tanrılar gibi Olympus dağına çıkmış ve komünyon ayiniyle anılıp tapılmıştır.

İsa'ya uyarlanan küçük parçaların asli sahiplerinin diğer karakterleri veya öyküleri İncillerdeki İsa'ya uymadığı gibi, örneğin suyla vaftiz olan Zerdüş'tün öğrencilerine “*benim bedenimden yemeyenin ve kanımdan içmeyenin, benimle bir arada bulunmasına imkan yoktur; böyle bir kimsenin kurtuluşu da yoktur*” (Nietzsche 2004; 83) sözüne bilinen Zerdüşlük kaynaklarında rastlanılmış değildir. Zerdüş'tün anne ile babası evli bir çifttir ve herkes gibi doğal yoldan çocukları olmuştur, bu nedenle de bakire doğum yoktur diyerek; Zerdüş'ten İsa'ya veya Zerdüşlükten Hristiyanlığa aktarılan bazı ayrıntıları İsa'ya özgü kılmak çok kolay olmuştur. Suyla ve ateşle birlikte Zerdüş'tün kutsal rüzgarla vaftiz olduğunu, bu yönüyle de kutsal ruhla vaftiz olmuş İsa'ya uymadığının öne sürülmesi; ruhun hava içinde barındığı ve rüzgâr ile bir yerden başka bir yere hareket ettiği içeriğindeki antik dönem inancı dikkate alınarak, kutsal rüzgârın aynı zamanda kutsal ruh anlamına geldiğinin anlaşılması durumunda, pek inandırıcı gelmeyecektir. Diğer taraftan, İsa gibi bir nehirde vaftiz olan ve komünyon ayiniyle anılan Zerdüş (Zoroaster, Zarathustra) de, otuz yaşına girdiğinde vaizlik görevine başlamış, kötü ruhları (cinleri) insanların bedeninden çıkartarak onları iyileştirmiş, körün gözlerini açmış, gökler diyarına ya da tanrının kralığına gittiği gibi ruhların azap çektiği cehennem hakkında da ürpertici haberler getirmiş, mucizeler göstererek tanrıdan geldiğini insanlara kanıtlama yolunda ilerlemiştir. Zerdüş gibi İsa da iyi (aydınlık) ile kötü (karanlık) arasında kıyasıya geçen ruhani savaş içinde olmuş, Ahura Mazda ile Angra Mainyu arasında geçen bu varoluş-yokoluş savaşında Zerdüş de tıpkı İsa gibi iyiliğin ve aydınlığın safında mücadeleye girişmiştir. Zerdüşlük kadar olmasa dahi düalist bir çatışmanın varlığına inanan hristiyanlar ruhani tanrı olarak babaya yönelirken, kötü ruhların tarafı şeytan olarak da Baal, İncillerde öne çıkmıştır. Tıpkı

evrensel kelamı, büyük yol göstericiyi, Hinduların Vişnu'sunu, Mısırlıların Horus'unu görüyoruz. Yılanı öldüren Apollon, doğayı denetim altına alan ermişin simgesidir. Apollon, kefaretin ruhu ve bedeni arındırma yöntemlerinin öğretmenidir.” (Schure, 2008; 120)

İncillerin İsa'sı gibi ıssız bir sahrada kötü ruhun hileleri ile başbaşa kalan Zerdüş, tüm ayartmalarına rağmen kötü dünyanın yaratıcısı Angra Mainyu'nun sınamalarından üstünlükle çıkmıştır. Diriliş, yargılama, kurtuluş, ölümden sonraki hayat gibi konular üzerinde duran Zerdüş; tanrı bilgisine vahiy yoluyla eriştiğini, tanrısal aklın ışığı olduğunu, saf ve kusursuz olduğu kadar arınmış ve günahsız olduğunu sürekli biçimde vurgulamış olmasıyla; yazarı meçhul İncillerle birlikte, Yeni Ahit'teki mektuplardan bazılarının yazarı Paul'e de ilham kaynağı olmuştur. Tanrısal sözün kendisinde bedenleştiğini ve tanrısal aklın kendisinde kişiselleştiğini belirten Zerdüş hayranları da, tıpkı tanrının içinde olduğunu ve kendinde görüldüğünü öne süren İsa'ya tapanlar gibi, Saosyant ya da kurtarıcı (Mesih) olarak ikinci defa dünyaya geri geleceğine iman etmişler, bedenlenmeyi ve ruhen dirilmeyi sembolize eden suyla vaftiz olmuşlar, komünyon ayininde de kurtarıcının etinden yiyip kanından da içerek sonsuz yaşama geçeceklerini ümit etmişlerdir. Tıpkı kilise aş-a-i rabbani ayininde olduğu gibi Zerdüşler de komünyon ayinlerinde, Zerdüş'ün bedeni olarak et ve kan yerine çoğunlukla ekmek ve şarap kullandıkları gibi; süt, bal, kutsal içecek Haoma içmişlerdir⁴. Hristiyanlıktaki ekmek şarap uyarlamasının mithraik kökenli olduğunu dikkate almayıp, sırf Haoma içeceğinden dolayı zerdüşlüğün kilise aş-a-i rabbani ayininden farklı olduğunun öne sürülmesi, gerçekçi bir görüş değildir. İsa gibi otuz yaşında vaizliğe baş-

⁴ “Ey Haoma, sen ki ölümü uzaklaştıransın! Senden (cenneti) ışık saçan hep görkemli azizlerin en iyi yaşantısını niyaz ediyorum. Haoma, kendisinden istenildiğinde iyi akıl da bağışlar. Selam sana ey Haoma, sen ki iktidar sahibisin, doğuştan gelen bir gücün var. (Yasna 9: 19, 23, 25, 29) Kendisine dua edildiğinde Haoma büyür, ona dua eden kişi bu yüzden daha muzafferdir. Ey şifa veren Haoma, bütün erdemlerinden bana biraz bağışla. Zerdüş konuştu: Hamd olsun sana, Mazda tarafından yaratılmış Haoma. Ey kutsal Haoma, bunlar senin Gathalarındır, bunlar senin şarkıların, bunlar senin ayinsel sözlerindir, şifa verendir, zafer getirendir, zararlı düşmanlardan kurtarıp şifa verendir. Sarı yüce birine taparız, biz ilerleme sağlayan Haoma'ya taparız. (Yasna 10: 6, 9, 10, 18, 21) Ayinsel kutsallığı taşıyan ey kutsal Haoma kişiliğimi sunarım. (Yasna 11: 10) Biz adağımızla, ayinsel düzenin kutsal efendisi olan Zerdüş Spitama'ya, imanla söylenmiş sözlerle taparız. (Yasna 16: 2) Biz sana, ey Ahura Mazda'nın oğlu Ateş, sana taparız. Ayinsel düzenin bütün büyük başkanlarına ve efendilerine taparız. (Yasna 18: 11, 17) Bu Haomalara tapınarak yaklaştıktan sonra, biz bunları Ahura Mazda'ya sunarız; eti, sanki canlıymış gibi kutsallıkla havaya kaldırılmış sütü, bu Hadhanaepata dalını sunarız. Biz tam ayin sırasında uygun zamanda söylenen kutsama duasını, Gathaların dinlenen resitalini, ayinsel düzenin kutsal efendisinin dua olarak söylenmiş kutsama duasını, seni ey Ahura Mazda'nın oğlu Ateş seni, biz sunar ve takdim ederiz. Hadhana ile et ile sunarız. (Yasna 24: 1)” (Avesta)

ladığı halde yetmişli yaşlarında kılıçtan geçirilerek öldürülen Zerdüş'tün; otuz üç yaşında çarmıhta acı içinde öldürülen İsa'nın esas tutkusunu ifade eden günahlara kefarete olma ve dünyanın günahlarını yok etme gibi ruhani emellerden ve içerikten yoksun olduğu, tanrı olarak tapılmadığı, Ahura Mazda'nın elçisi (nebesi) olduğu vurgulanmaktadır.

1. Osiris ve Horus

Osiris-Horus tapınması ve söylencesi, hemen her yönüyle İncillerin İsa'sının ilk örneği olmuştur. Mısırlılar Osiris'in kral, dünyanın ve tanrılarının yaratıcısı, yerin ve göğün tek hâkimi olduğuna inandıkları gibi; Osiris'in bu dünyaya bir insan olarak geldiğine, düşmanları tarafından insafsızca katledilerek öldürüldüğüne, bedeninin deşilerek paramparça edildiğine, önce ruhsal olarak gökte dirildiğine ve sonra da bir araya gelen vücuduyla bu dünyada dirildiğine iman etmişlerdir. Antik Mısır'da İsis-Osiris-Horus (ya da ana-baba-oğul) üçlüsünün her birinin de birer tanrı olduğuna ve kutsal üçlüyü oluşturduğuna inanılmıştır. İsmi anılarak veya övülerek çağrılması halinde orada bulunacağına inanılan Osiris'e dua edilip tapılması halinde, her tapanının göklerde dirileceğinden ve ruhsal olarak sonsuz yaşama kavuşacağından emin olunmuştur. Mısırlıların ölümden sonraki hayatı ve yargılanmayı ayrıntısıyla içeren 'Ölümler Kitabı' dikkatlice irdelendiğinde, Mısırlı kral tanrı Osiris'in ruhunun nasıl İsraililerin kralı İsa'da enkarne olduğu (yani vücut bulduğu) ayrıntısıyla ortaya çıkar. Acı çekerek ölen ve sonra da mucizevi bir şekilde dirilen insan tanrı olarak Osiris, kendine dua edip tapan her cemaat üyesine sonsuz yaşamı bağışlamaktadır.

Horus da, bakire İsis'ten 25 Aralık günü yine bir mağarada veya bir ahırda doğmuş, Doğudan yola çıkıp bir yıldızın izini süren üç kâhin tarafından bu kutsal doğum duyurulmuştur. Bir yıldızı izleyerek Doğudan gelen bu üç bilge adam tarafından doğduğu yerde ziyaret edilen ve tapılacak tanrı olduğu bildirilen Horus; İsa gibi kraliyet (Davud'un soyu) ailesinden gelmiş, dünyevi babası Seb (Yusuf) tarafından daha on iki yaşlarındayken tapınağa götürülmüş ve bilgisiyle tapınak rahiplerini hayrete düşürmüştür.⁵ Dünyevi babası kraliyet soyundan gelen Horus,

⁵ "Tu ya da Horus, tanrının oğlu olarak kendisini tanıtmıştır = İsa da kendisini tanrının

tıpkı tapınakta ders veren ve Yahya tarafından vaftiz edilen İsa gibi, henüz daha on iki yaşındayken tapındaki rahiplere öğretmenlik yapmış, on sekiz yıl gözden kaybolduktan sonra otuz yaşında Ürdün nehrinde Anup tarafından vaftiz olmuştur. Yahya gibi Anup'un da boynu vurularak öldürülmüş, Horus'un kurtarıcı insan tanrılığı ilk olarak Anup tarafından vaftizi sırasında duyurulmuştur. İsa gibi Horus'un da on iki müridi olmuş, bu öğrencilerden kendisine tanıklık eden ve aşırı derecede bağlanamı Anup ya da iki Yuhanna olmuştur. Hastalara şifa dağıtan Horus, tıpkı İsa gibi cinleri bedenlerden çıkarmış ve bu yolla delileri iyileştirmiş, El-Azarus ya da El-Osiris'i ölümden diriltmiş, su üzerinde yürümüş, tanrının ruhunu bedeninde taşıdığı için 'Tanrının Oğlu' anlamına gelen İusa (İusa = İsa = Joshua = Jesus) ismiyle anılmıştır. Bölgeyi karış karış gezmiş ve hemen her kalabalık önünde vaaz vermiş olsa da esas olarak dağdaki vaazıyla tanınmış olan Horus'un on iki takipçisi, İusa'nın dağdaki vaazı diye bu ünlü konuşmasını herkese duyurmuştur. Sağlanan menfaat karşılığında bir yakını tarafından ihanete uğrayan ve yakalanan Horus, tıpkı İncillerin İsa'sı gibi iki hırsız arasında işkencelere uğrayıp acı içinde öldürülmüş, mezarda kaldıktan sonra üçüncü gün dirilmiştir. İnsanlara tanrıyı tanıtmak için geldiğini bildiren Horus, mesholmuş ya da yağ sürülmüş anlamına krst ismiyle de çağrılmış, iyi çoban ve tanrı kuzusu namıyla da tanınmıştır. İsa gibi kendisini yol ve gerçek olarak tanıtan Horus; ışık, ışığın oğlu, kurtarıcı, insanoğlu, tanrının oğlu vs., gibi unvanlarla da konuşmuştur.

oğlu olarak tanıtmıştır ; Atum ya da Osiris, baba, Horus (ya da Iu) oğul, ve Ra kutsal ruh = Baba, oğul ve kutsal ruh üçlü birliği; Iu-Su ya da İusa, İusa ya da İusu ile büyüklüğü anlaşılan İusaas'ın oğlu = İsa ; Horus ya da Heru (bir çocuk olarak efendi) = efendi ismindeki çocuk İsa (İncillerde bebek) ; İsis, Iu'nun bakire annesi = Meryem İsa'nın bakire annesi ; Bakirenin çocuğu olarak Horus birinci, baba Ra'nın işlerini yürüten oğul olarak ikincidir = bakirenin çocuğu olarak İsa, tanrının oğlu olarak mesih ; Seb yerin babasıdır, bakire İsis ile birleşmektedir = Yusuf yerin babasıdır, bakire Meryem'in meşru kocasıdır, İsa doğduktan sonra birleştiği yazılıdır ; Seb, çocuk Horus'u büyütüp yetiştirmiş babasıdır = Yusuf, çocuk İsa'yı besleyip yetiştirmiş babasıdır ; Seb, İsis ve Horus kutsal üçlüdür = Yusuf, Meryem ve İsa kutsal aile üçlüsüdür ; Asar ya da Osiris = Lazarus; Osiris, Annu'daki bir mezarda yatmaktadır = Lazarus, Bethany'deki bir mezarda yatmaktadır ; Osiris, Annu'daki mezarında dirilmiştir = Lazarus, Bethany'deki mezarından dirilmiştir ; mumyalanmış Osiris cesedi Horus tarafından diriltiril = mumyalanmış Lazarus cesedi İsa tarafından diriltiril; Horus sü-rüsü için canını veren iyi bir çocuktur = İsa da kuzuları için canını veren iyi bir çobandır; Horus, babasının kuzusudur = İsa da babasının kuzusudur ; Horus, aslan olarak nitelendirilmektedir = İsa da aslan olarak nitelendirilir. (Massey 1907 ; 908)

Tıpkı ardılı İsa gibi balıkla simgeselleştirilmiş olan Horus; kuzu ve aslan benzetmelerinin yanında, hükümlerinin bin yıl süreceği müjdesini de vermiştir.

Mısır'daki tapınak kabartmalarında, iffetli doğum ya da kutsal bakirenin tanrısal doğumu olarak öne çıkan bakire İsis'in Horus'a gebe kaldığı tanrı Toth tarafından anneye bildirilmiş, bakire İsis hiçbir bedensel ilişkiye girmeksizin kutsal ruhun (kneph'in) bedenine girmesiyle hamile kalmış, bakire doğumuyla tanrılığı kanıtlanan Horus'a üç magi hediyeler sunmuş ve taparak tanrılığını ilan etmiştir. Hristiyanlığın Roma'daki yer altı mezarlarından kilise ya da katedrallerine varıncaya kadar bütün tapınaklarında, İsa tapınaklarını etkileyen resimlerdeki İsa ile Meryem betimlemeleri; bakire ana İsis ile kutsal çocuk Horus tapınak kabartmalarının sadece tekrarından başka bir şey değildir. Tanrı anası bakire İsis ile tanrısal çocuk Horus, hristiyan kilise ve katedrallerindeki Meryem Ana ile İsa olmuş; İsis ile Horus'u betimleyen tüm tasvirler de İsa ile Meryem resim ve heykellere uyarlanmıştır. Adeta on bin yıla kadar uzanan İsis-Horus efsanesi, İsa'nın şahsında ve Meryem'in kutsallığında hayat bulmuştur.

2.Mithra

Tıpkı günümüz İncillerin İsa'sı gibi, Persli Mithra da 25 Aralık günü bakire ve kutsal bir anneden mağarada doğmuş, doğumuna çobanlar tanıklık etmiş, öğretmen ya da efendi namıyla gezgin bir vaiz olarak köyleri ya da mezraları dolaşmış, mucizeler göstermiş, kendisine tapınanlarına sonsuz yaşamı vaat etmiştir. İnsanları tanrıyla barıştırmak uğruna kendisini yüce tanrıya kurban etmiş olan Mithra, tıpkı İsa gibi, bir mezara gömüldükten üç gün sonra dirilmiş, dirilişi her yıl 25 Mart günü tapınanları tarafından büyük festival veya yortularla kutlanmıştır. Ardılı İncillerin İsa'sının sıfatları olan iyi çoban ve tanrı kuzusu namıyla tanınan Mithra, tanrının aslanı nakaratıyla tapınanlarına ve iyilik yolunda savaşanlarına cesaret vermiştir. İsa gibi yol, gerçek, ışık, tanrısal söz, kurtarıcı gibi unvanlar altında tapılan Mithra; İsa'dan asırlarca öncesinden, efendinin günü olarak anılan pazar günü aşı-i rabbani ayiniyle tapılmıştır. İsa gibi, Mithra da, benim bedenimden yemeyene ve kanımdan da içmeyene kurtuluş yoktur ve bu kimse

benimle bir olmayacaktır demiş, aşı-i rabbani ayiniyle tapılmış, bu tanrıyla paydaşlık yemeğinde Mithra'nın bedeni olarak eklemek yenilirken kanı olarak da haoma içkisi içilmiştir. İnsan-tanrı Mithra, tıpkı İncillerin İsa'sı gibi, göğe alınmış, aşı-i rabbani ayiniyle anılmış ve tapılmış, özellikle son dönem Roma imparatorluğundaki tapınak ayinlerinde Mithra'nın eti olarak eklemek yenilmiş ve kanı olarak şarap içilmiştir. Attığı okla kayayı ikiye yararak içinden buz gibi kaynak su çıkartan Mithra'nın doğumu, bir tapınak kabartmasında, kayanın içinden çekip çıkartılan dokuz ya da on yaşlarındaki gürbüz bir çocuk olarak betimlendiği için, İsa ve diğer insan-tanrılar gibi bakire doğumu olmadığı itirazıyla karşılaşılmış olsa da; tıpkı Mithra gibi İsa'nın da unvanlarından birinin kaya olması ve havarilerinden birisine sen kayasın (Petrus) demesi, İncillerdeki mithraik uyarılmanın etkisini kanıtlamaktadır. Göğün anahtarlarını kendinde taşıyan Mithra kaya namıyla tanındığı için aynı zamanda Peter ismiyle de ruhu çağrılmış, Mithra'nın ruhunu bedeninde taşıdıkları için tapınak görevlilerine de Peter denilmiştir. İsa da göklerin krallığının anahtarını Simun'a vermiş, sen artık Petrus'sun ve bundan sonra (Aramicesi Kefas olan ve kaya anlamına gelen) Petrus ismiyle çağrılacaksın dedikten sonra, ben de topluluğu (ecclesia) bu kaya üzerine kuracağım diye eklemiştir. Kilise de Avrupa'daki Mithra merkezi olan Roma Vatikan'da kayalık bir tepe üzerinde kurulmuş, Mithra tapınak düzeni hristiyanlığa uyarlanmış, Vatikan tepesi resmi mithra tapınma merkezi konumunu hristiyanlıkta dahi korumuştur. Mithra'ya ait tapınak kabartmalarının tümünü inceleyen bazı araştırmacılar, bebek Mithra'yı kucağına almış bakire annesinin huzurunda diz çökmüş üç Persli Maginin armağanlar sunduğunu tasvir eden tapınak resimlerini ve diğer ikonlarını dikkate almışlardır. Mithra'nın içinden çıktığı kayayı namus ve iffetin bir sembolü olarak bakireliği simgelediği ve kayadan çıkarılan dokuz ya da on yaşlarındaki çocuk Mithra'nın ise bütün insanları temsil ettiği sonucuna varan araştırmacılar; Krishna'dan başlayıp İncillerin İsa'sıyla son bulan tüm tanrı-insanlar gibi, Mithra'nın da annesinin bakire ve ölümlü insan olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak tıpkı hristiyanlar gibi Mithra tapınanları için de pazar günü kutsal gün olarak tanınmış ve komünyon ayini pazar günü düzenlenmiştir. Eski Ahit'te İsraililerin Cumartesi

gününün kutsallığı imanı veya korkusu, ölüm cezasını getiren bütün yaptırımlarıyla terk edilmiş, yerini Mithraizmde efendinin günü olarak kutsallaştırılan pazar komünyon ayını almıştır. Tıpkı İncillerin İsa'sı gibi Mithra da, günahları affettirici, tanrının (Ahura Mazda'nın) oğlu, ışığın oğlu, tanrının aslanı gibi unvanlar altında tapılmıştır. Günahları affettiren işleviyle Mithra'ya tapınma esnasında aracı denilmişse de, İsa'nın başkahnlik misyonunun Mithraik yansımadan çok, Musevilikteki kurban-kefaret dogmasının uyarlamasının bir gereği olduğuna hiç kuşku yoktur. Denilebilir ki, Musevilikten Hıristiyanlığa uyarlanış tek öğreti günah keçiliği⁶ olduğu için, tanrının kanı aracılığıyla günahların bağışlanmasına dayanan kefarete dogması, Mithra kurban törenlerinin ana temasını pek oluşturmuş değildir.

Antik Pers (İran) kökenli olan Mesih/Mehdi⁷ (kurtarıcı) düşüncesi-

⁶ "Hıristiyanlar, İsa'nın, dünyanın günahları için öldüğüne inanır. Antik Yunanistan'da belirli bir bireyi bir günah keçisine dönüştürme şeklinde bir gelenek vardı; bu günah keçisi, sembolik olarak, insanların günahlarını üstüne alıyor ve şehirden uzaklaştırılıyor ya da öldürülüyordu. Ona zulmedilmesi, dinsel bir olaydı. Onun kutsal bir şekilde kurban edilmesi ile şehrin günahları ortadan kaldırılıyordu. Osiris-Dionysus da, İsa gibi, dünyanın günahlarının kefareti için ölen kutsal bir pharmakos idi." (Freke ve Gandy, 2005; 74). Suç ve günah sunuları için aynı yasa geçerlidir. Et, sunuyu sunarak günahı başışlatan kâhinidir. (Levililer 7: 7) Harun en kutsal yeri, buluşma çadırını, sunağı arındırdıktan sonra, canlı tekeyi sunacak. İki elini tekenin başına koyacak, İsrail halkının bütün suçlarını, isyanlarını, günahlarını açıklayarak bunları tekenin başına aktaracak. Sonra bu iş için atanan bir adamla tekeyi çöle gönderecek. Teke İsrail halkının bütün suçlarını yüklenerek ıssız bir ülkeye taşıyacak. Adam tekeyi çöle salacak. (Levililer 16: 20-22)

⁷ "Mehdi, ahir zamanda gelecek, zayıflayan dini kuvvetlendirecek, dini emir ve yasaları icra edecek, iç ve dış düşmanlarını temizleyecek, ideal bir kumandan ve devlet revidir. Kavramın dinler tarihinde ilk olarak nerede görüldüğünü, nasıl geliştiğini tespit ve takip etmek çok güçtür. M.Ö. 2350 yıllarında yaşayan meşhur Kral ı. Sargon ve daha sonra, M.Ö. 1728-1686 yıllarında yaşayan Hammurabi kendilerinin geleceği beklenmekte olan mehdi olduklarını hissetmiş ve mehdilik iddiasında bulunmuşlardır. Eski Mısırlılardan kalma, tahminen M.Ö. 1950 yıllarında yazılmış bir papirüs metninde de, Güney Mısır'dan çıkacak ve ismi Ameni olacak bir din ve dünya kurtarıcısının geleceğinden haber verilmektedir. Bu tarihi vesikalardan da anlaşıldığına göre mehdi inancı, günümüzden 4500 sene öncesinde de vardı. M.Ö. 6. yüzyılda kurulan Mecusi dininde de bir mehdi inancının bulunması yeni bir tezahür değildir; diğer dinlere paralel bir görünümdür. Saosyant tabir edilen mehdi, İslamiyet'te ve Yahudilik'te olduğu gibi din kurucusu peygamberin şahsıyla yakından ilgilidir. Zerdüş'tün (M.Ö. 630-553) soyundan geleceğine inanılır. Mukaddes kitapları Avesta'nın çekirdeği sayılan Gathalar'da Saosyant kelimesi genellikle yardımcı, kurtarıcı manalarında, bir Gatha ayetinde de istilah manasına yakın bir anlamda kullanılır. Yasna'da (9:2) Haoma, içkisinin manevi şahsı Zerdüş'te görünerek, 'beni müstakbel Saosyantların övecikleri gibi öv' dedi. İstikbale yönelik bir kurtarıcı tasavvurunun izine ilk olarak Gathalar'ın bir ayetinde, Yasna'da (26: 19) rastlıyoruz: İlk insan Gaya'dan muzaffer

si, İsraililerin dinlerini biçimlendirdiği gibi, judaizmden çok mithraizm yoluyla hristiyanlığa da derinden tesir etmiştir. Hristiyanlık öncesi tanrı insanlarından Mithra, tıpkı İsa gibi tanrının oğlu ve dünyanın ışığı olarak anılmış; her geçen yıl içinde Yunan ve Roma mitolojisinin biçimlendirmesine uğrayarak, diğer tanrı insanlarla ortak niteliklere kavuşarak ve benzeri tapınma tarzına ererek neredeyse altı asır boyunca Vatikan merkezli tapınaklarında Mithra'ya tapılmıştır. Mithra tapınmasının kendisine özgü niteliklerinden olan aşamalı idare yapısı, tapınak içinde suyla vaftiz, tanrının etinin ve kanının ekmek ile şaraba dönüşmesi, ekmek ile şarapla tanrıyla paydaşlık ve bir olma (komünyon veya aša-i rabhani) ayini, şükür ve hayat duası olduğu gibi hristiyanlığa aktarılmıştır. Antik Persiya'nın yaşam sunan ve Güneş'in ardındaki gerçek ve ruhani ışık olan Mithra; iyilik ve aydınlık ile kötülük ve karanlık arasında bir seçim yapmaya zorlanmış bütün insanları Ahriman ile barıştırmış, onları ölümden sonraki hayatlarında uğrayacakları her türlü azaptan kurtarmak için seferber olmuş; işledikleri her günahla ruhları kirlenen bu insanları vaftizle arındırmış, sevgi ismiyle ve yoluyla lütuf ile ve sonsuz yaşamın kaynağı haline gelmiştir. Her gittiği yere on iki öğrencisiyle birlikte gitmiş olan Mithra, tıpkı ardılı İsa gibi, efendi ve öğretmen olarak anılmış; yol, gerçek, ışık ve iyi çoban olarak kendisini tanıtmış; gittiği her yerdeki insanlar tarafından da mesih, kurtarıcı, günahları bağışlatan ve tanrı kuzusu nakaratlarıyla övülmüştür. Roma'daki yer altı mezarlarında rastlanan Mithra kabartmalarında, tıpkı İsa tasvirlerinde olduğu gibi Mithra da bebeklik kundağına sarılı bir halde bakire annesinin kucağında annesine bakarken önlerinde diz çökmüş üç Persli magi armağanlar sunarken ve huşu içinde tapınırken resmedilmiştir. Antik Roma dünyasında Mithra, uzun süre yoğun rağbet gördüğü için Persli bu ışığın ve aklın tanrısı, savaşın ve adaletin tanrısı olarak da revaç bulmuş; tıpkı diğer Yunanlı ve Romalı insan tanrıları gibi, öldürüldüğü günün üçüncü günü dirilmiş, ayrıca efendinin günü olarak komünyon ayiniyle anılan pazar günü bir kurtarıcı olarak çıkıp geleceğine iman edilmiş, bu umut ve heyecanla dualar edilmiş ve yakarılmıştır. Ne zaman ki dördüncü asrın sonlarına doğru

Saoşyant'a kadar bütün Aşa müminlerinin, bütün iyi, güçlü, kutsal Fravaşiler'ini tazim ediyoruz, şeklinde rastlanır." (Sarıkçioğlu, 1981; 1)

hristiyanlık, Roma'nın tek resmi dini olarak İsa diğer tüm pagan insan-tanrıları üzerinde zafer kazanınca; Eski Ahit'te olmayan ve hatta Musevilğin anlam ve içeriğinde aykırı olan pek çok mit ve tılsımlı sözler Yeni Ahit'e aktarılır olmuştur. Platonik ide felsefesinin yanısıra mithraik tanrısal gök diyarının ruhsallığından büyük ölçüde etkilenen Yeni Ahit'te, arabayla göğün katlarına çıkan Mithra'nın Eski Ahit'te İlyas'a (2. Krallar 2: 11) olduğu kadar İsa'ya da tesir ederek göksel İsa'nın tasvirinde prototiplik işlevini görmüş; tasvirler arasındaki bu yakın benzerlik, hristiyanlığın ruhaniliği hakkında kuşkuvarın olmasına neden olmuştur. İnciller iki haydudun ya da hırsızın arasında İsa'nın çarmıha gerildiğini, bunlardan birinin cehenneme gittiğini ve diğerinin ise cennete girdiğini bildirmektedir (Matta 27: 44, Luka 23: 39, Markos 15: 27, Yuhanna 19: 18). Tapınak kabartmalarında Mithra da, iki yanında birer kişi bulunarak infazı resmedilmiş, bu iki kişiden birisi ellerindeki meşaleyi elindeki meşaleyi⁸ havada tutarak cennetlik olduğu vurgulanmış, diğeri de meşaleyi aşağıda tutarak cehenneme gittiği anlatılmak istenmiştir.

Günümüzün araştırmacıları arasından, gürbüz bir çocuk olarak Mithra'nın kayanın içinden çekip çıkartılarak gerçekleşen doğumunun bile, çarmıha gerildikten sonra kaya içine oyulmuş bir mezara konulan İsa'nın üçüncü gün dirilmesi mucizesine uyarlanmış olduğunu, İsa'nın dirilişinin mithraik bir kayadan doğuşu sembolize ettiğini öne sürenler dahi olmuştur. Mithra'nın 'kaya' olarak tanındığı ve mitolojik gizemlerinin (ya da tanrısal mucizelerinin) bir kısmını 'kaya' üzerinden gerçekleştirdiği düşünülecek olunursa, mithraik uyarlama; İsa'yı içinden su çıkan ve susuzluk gideren ruhsal kaya olarak tanıtan ve sağlam inançla kendine bağlı kalan hayranına (Simon = Petrus) 'kaya' ismini veren Yeni Ahit'e (Matta 16: 18, 1. Korintliler 10: 4) olduğu kadar, Kutsal Kitap'ın Tevrat ve diğer kitaplarına da tesir etmiştir. Zira Tevrat'ta da, Yahve ruh olmasa da kayadır ve kayanın üstüne oturmaktadır, Musa asasıyla kayaya vurunca Yahve'nin üzerinde çömeldiği bu kayadan buz gibi kaynak su çıkar, Yahve'nin meleği de elindeki değnekle kayaya dokununca kaya yarılar ve içinden çıkan ateş bütün mayasız ekmekler

⁸ Bkz. Freke ve Gandy, 2005: 71.

ile yakmalık sunuları yakıp yok eder. Eski Ahit'e yansıyan Mithra gizemleri arasında, Mithra'nın boğayı öldürüp kurduğu tanrısal sofrada Sol ile yemek yedikten sonra iki tanrı birlikte bir arabaya binerek göğe çıkması da vardır. Nitekim, tıpkı Mithra gibi İlyas da ateşten bir arabaya binerek (2. Krallar 2: 11) gökteki tanrının yanına alınmıştır. Kutsal Kitap'ın Danyal kitabında (2: 34) yine bir Mithra mucizesi aktarılır, insan eli değmeksizin bir anda kesilen kaya demirden büyük bir puta çarpar ve onu darmadağın ederek parçalar. Mithraik dönüşüm gizemi olarak, kayadan çıkan sudan içenin sonsuz yaşama geçeceği inancı, İsa'yı içinden su çıkan ruhsal bir kaya olarak betimleyen Paul'ün mektuplarına (1. Korintliler 10: 4) yansırken; yine bir Mithra tapınma tarzı olarak suyla yıkanan bedende günahattan iz ve eser kalmaz inancı, Paul'ün mektuplarına, '*bedenimiz temiz su ile yıkanmış olarak, yürekte bir içtenlikle Tanrı'ya yaklaşalım*' (İbranilere 10: 22) ifadesiyle aktarılmıştır. Güneş'in ardındaki gerçek ışık veya yegane ruhsal güç olarak da bilinen Mithra'ya, görünen ve duyulan bu maddesel kainatın yaratıcısı ve hükmedicisi olarak asırlardır tapılması; ister istemez hristiyanların da, Mithra'nın yerine geçen tanrının oğlu İsa'nın, yerin ve göğün tek yaratıcısı olduğu gibi Güneş'e ve tüm göksel varlıklara hükmeden tek güç olduğuna inanmalarına yol açmıştır. Mithra tapınanlarının kendilerine "Mithra'nın Askerleri" dediği gibi, hristiyanlar da kendilerini "İsa'nın Askerleri" olarak tanıtmışlardır. Sıkıntılara sabreden İsa'nın askerlerini bedeninin yasasını (ya da Musa şeriatini) terk edip sonsuz yaşama geçişi sağlayacak ruhun yasasına bağlanmaya çağıran Paul de; İsa'ya iman edip tapan kimseler arasında hür-köle ya da zengin-fakir gibi bir ayrım yapmaksızın herkesi İsa'nın yolunda savaşmaya çağırmıştır. Tıpkı Zerdüştlük gibi Mithraizm de, dünyayı olduğu kadar insanı da iyi ile kötü arasında kıyasıya geçen bir savaşın içine atmış, kendisi ışığın ve iyiliğin safında savaşmış ve tüm yaşamın yalnızca tanrıdan geldiğini öne sürmüş olmasıyla Mithra İncillerin İsa'sıyla da tam bir uyum içinde olmuştur. Mucizeleriyle İsa'yı etkilemiş olsa da Mithra, İsa gibi otuz yaşında vaizliğe başlamamış ve boş çıkmış olsa da mezara gömülmemiştir. Arabayla da olsa göğe çıkan Mithra'nın yüceler yücesi olan o tek tanrının katında hâlâ yaşıyor olduğuna inanılarak bu göksel yüceltilmesiyle bile, kayadan doğan Mithra gibi kayanın içine oyulmuş bir

mezardan dirilen İsa'ya örnek olmuştur. Antik dönem Persiya'nın en yüksek dereceli bir insan-tanrısı olan Mithra, tıpkı İsa gibi saf ve günahattan arınmış bir genç olarak betimlenmiş, yaşamın kaynağı olarak tapılmış, ruhları toplayan ve kurtaran affettirici bir aracı olarak ayinlerde anılmıştır. İyi ile kötü arasında sürdürdüğü savaşında gizemleri ve mucizeleriyle Roma'da büyük rağbet gören Mithra tapınması, unu ve suyu öne çıkartan mistik maddeleriyle ve tılsımlı sözler altında gerçekleşen gizemli dönüşüm formülasyonlarıyla, kendine özgü sembolik bir anlam kattığı vaftiz ve komünyon ayinleriyle hristiyanlığa örnek olmuş ve biçimlendirmiştir. Tıpkı hristiyanlar gibi son yargılama gününe inanan mithraistler, Mithra'nın tanrılığına iman edip tapmayanların çürüyüp yok olacaklarına, tapanların ise Pers kökenli bir kelime olan bahçede (paradise = cennet) sonsuza kadar huzur ve mutlu bir şekilde yaşayacaklarına, bahçede asla yaşlanmayıp hastalanmayacaklarına inanmışlardır. Roma imparatorluğunda hristiyanlığın resmi din haline geldiği dördüncü asrın sonuna kadar rağbet edilen din özelliğini taşıyan ve daha sonra da bu etkisini koruyan Mithra tapınması; vaftiz ve tanrıyla paydaşlık (komünyon) ayinleriyle olduğu kadar, pek çok hastalığı iyileştirmesiyle ve kötü ruhları (cinleri) bedenlerinden çıkartarak kişilere akıl ve ruh sağlığını kazandırmasıyla gerçekleşen Mithra gizemleriyle de hristiyanlığa aktarılmıştır. İncillerin İsa'sı gibi on iki öğrencisiyle on iki öğrencisiyle yediği son akşam yemeğiyle, gece ile gündüzün birbirine eşit olduğu Mart ayının bir cuma gününde göğe çıkan Roma'daki Mithra'nın; üçüncü gün yani pazar günü dirildiğine ve yine bir pazar günü dünyaya geri dönüp geleceğine inanılmıştır. Roma'daki Mithra da İsa gibi Petra adı verilen kaya içine oyulmuş bir mezara konulmuş, öldükten üç gün sora bu kaya içinde dirilmiş, üçüncü gün dirilişi ona tapanlar arasında büyük coşku ve sevince neden olmuştur.

Her ne kadar Pompey'in Klikyalı korsanlara karşı zafer kazanması nedeniyle M.Ö. 70'li yıllarda Mithra tapınması Roma'da aşırı rağbet bulmuş ve resmiyet kazanmış olsa dahi, hristiyanlığın tek din haline gelmesinden önceki mithraizmin bu kesin öğretisi ve tapınma içeriğine M.Ö.1000-250 yılları arasında ulaşmış olabileceği görüşü genel kabul görmüştür. Roma'daki kimliğiyle Mithra esasen saf bir ruh özelliğinde

olduğu için, özellikle bu dünyadaki cesur ve iyi insanların bedenlerine girerek enkarne olduğuna veya (platonist felsefenin ışığında) ruhuyla bedenini kullandığı kişiye üstün zaferleri kazandırdığına inanılmıştır. Mithra gibi diğer tüm Güneş tanrılarının, bir mağarada doğmaları ve yıldızı izleyerek tanrının doğduğu bu mağaraya ulaşan kâhinlerin (ya da magilerin) hediyeler sunup tapınmaları nedeniyle, paganizmde mağara çok kutsal bir tapınma mekânı olarak saygı görmüş; binaya değil de mağaraya giriyor izlenimini tapınanlarda uyandırmak maksadıyla, tapınak kapıları ve pencereleri bu mağara girişini andıran kemer tarzında inşa olmuştur. Pers mitolojisine göre Mithra⁹, tanrı anası namıyla övülen ve yüceltilen bir bakireden doğmuş, Ermenistan'ın prensleri de Mithra'nın bakire annesi Anahita'ya tapılmasını sağlamak maksadıyla kendi mülkiyetindeki arazilerinde büyük tapınaklar yapmıştır. Hindu-İran tanrı anası olarak Anahita, asırlar boyu bakire ana namıyla şefkat ve şifa kapısı olarak dua edilmiş ve tapılmıştır. Bu tapınaklarda kadınlar ile çocuklar, iffetli ve lekesiz bakire ana Anahita'ya tapar ve onu tanrı anası unvanıyla yüceltirken; erkekler de kurbanın kanıyla girdikleri vaftiz töreniyle günahlarından arınmakta, tanrının etini yiyip kanından içtikleri komünyon ayiniyle tanrının bedenine paydaş olarak tanrıyla bir olmaktadır. Putperestlikteki tüm diğer insan tanrılar gibi Mithra da, ruhtur, ismi anıldığında veya övülerek adına dua edildiğinde orada bulunur. Mithra ruhların üstün ruhu olduğu için, her yerde bulunur ve her şeye gücü yeter. Persli tanrı Mithra'ya tapanlar, tıpkı İsa'ya tapan hristiyanlar gibi, kendilerini vaftiz yoluyla arındırdıklarına ve günahların izini sildiklerine iman etmişler, kutsal kıldıkları pazar gününde düzenledikleri tapınak ayinlerinde tanrıyla bir olmanın veya

⁹ “Bir Hint-İran tanrısı olan Mithra, anlaşma ve dostluk kavramlarının tanrısıdır, aracılık eden anlamına gelir. İ.Ö. 15. yüzyılda tapımına başlanan Mithras, Pers inancında Güneş tanrısıdır, dolayısıyla kültü Güneş tapımına dayanır. Bunun yanında, ışığın, savaşın, adaletin ve inancın da simgesidir. Avesta'da, Mithras beyaz atı ve hızlı oklarıyla savaşanların tanrısıdır. Avesta'da, Perslerin ülkesini gözetken şafak tanrısı olarak vurgulanır. Bu anlayış, sonradan kılıcını kuşanmış olarak ve meşalesiyle bir kayadan yükseldiğini gösteren betimlemelere konu olmuştur. Mithras'ın boğayı kurban etmesinden sonra, Güneş tanrıyla birlikte et ve ekmeğin yenir şarap içilir. Mithras daha sonra Güneş tanrının arabasına biner ve Okyanus'u geçerek göğün öte ucuna hareket eder. Mithras'ı sadece bu dine kabul edilene onurlandırabilir ve bu dine kabul ediliş yedi aşamada gerçekleşir. Pater, yedinci ve en üst aşamadır. Buraya erişen aday, Mithras'ın yeryüzündeki temsilcisidir. Cennetin ışığı ve topluluğun öğretmenidir.” (Dürüşken, 2000; 148)

ayinde yüz yüze karşılaşmanın yolu olarak komünyon (aşā-i rabbani) ayini düzenlemişler, tapınak vaazlarında gönülden bağlanmayı ve asketik bir tavır almayı nasihat etmişler, dünya zevklerinden uzak durmayı ve sabretmeyi olduğu kadar kendine hakim olmayı telkin etmişlerdir. Mutlak iyi olarak tanımlanan ve ışıkla sembolize eden Mithra, tıpkı İsa gibi, sevgiyle ve içten bağlılıkla özdeşleştirilmiş, ezeli ve ebedi lütuf kaynağı olarak övülmüş, kendisine tapanları göksel diyarın mutlu insanları olarak görmüş, ruhun ölümsüzlüğünü ve son yargılamanın adaleti getireceğini savunduğu kadar ölümden dirilişin kaçınılmazlığını sürekli olarak vurgulamıştır. Bazı tapınak kabartmalarında İsa gibi bakire annesinin kucağında betimlenen Mithra'nın, insan-tanrı mitinin bir versiyonu olarak son dönem Roma'da, yine bir Cuma günü öldürülmesi ve üçüncü gün dirilerek dünyaya geri dönmesi şerefine her yıl kutlanır olmuş, efendinin günü olarak kutsal kılınan pazar günü düzenlenen tapınak komünyonu ayiniyle tapılmasıyla da günümüz İncillerin temel kaynağı veya ilk İsa'sı haline gelmiştir. Nitekim İsa'ya tapan hristiyanlar gibi Roma'daki mithraistler de; günahları affettiren kurtarıcının gökten yere yüceler yücesi (tanrı ve tanrıçaların meydana getirdiği alt ilahların yani yücelerin üzerindeki tek yüce veya tek tanrı) tarafından gönderildiğine iman etmiş, hazırlanan son akşam yemeğinde on iki takipçisiyle resmetmiş, göğe çıkarak tanrının yanında daima yaşadığına inanmış, dine yeni katılan her cemaat üyesini vaftiz ile cemaate almış, göğe çıkmadan önce yediği yemekle yani aşā-i rabbani ayiniyle her pazar günü Mithra'yı anmış ve tapmış, ancak vaftiz olmayanları temel tapınak ibadeti olan aşā-i rabbani ayinine almamış, tanrının etinin ve kanının ekmeği ile şaraba dönüştüğü ve şarapla ekmeği yiyen cemaat üyesinin tanrısal öze kavuştuğu ve bu nedenle aynı özden olan tanrıyla karşılaştığı ve sonsuz yaşama ulaştığı içeriğindeki komünyon gizemlerinin etkisine inanmışlardır. Tanrının etinin ve kanının ekmeği ve şaraba dönüşmesi, bu ekmeği ile şarabı tadan her bir cemaat üyesinin tanrının etine ve kanına paydaş olarak tanrıyla bir ve bütün olması içeriğindeki mithraist komünyon gizemlerinin, olduğu gibi İncillere aktarılmasıyla ve İsa'ya uyarlanmasıyla; kayadan çıktığı veya doğduğu izlenimini uyandıran öldükten sonra dirildiği kaya içine oyulmuş mezarıyla, dünyanın ışığı ve tanrının oğlu unvanlarıyla, tanrısal gök ile

yerin altındaki cehennem arasında kurduğu son gün yargılaması uyarlamasıyla, nihai savaş sonrasında yerin güçlerinin yıkılması ve aydınlığın karanlık üzerinde zafer kazanması vurgusuyla; antik dönem Roma'daki Mithra tapınması, İncillerin İsa'sını yaratmıştır.

İsa'nın çarmıha gerildiği söylenen yıldan neredeyse bir asır önceden Roma'da en rağbet edilen insan-tanrı tapınması haline gelen Mithra'nın; tapınak ayinlerinde kendisine katıldığını bildirdiği her cemaat üyesine görüldüğüne, onlara sonsuz yaşamı verdiği coşkuyla inanılmıştır. Kısa zamanda Roma imparatorluğunun en yüce tanrısı haline gelen Mithra'nın, inanç ve tapınma tarzıyla, Nicea (İzmit) kurlunda imparator Constantine tarafından hristiyanlığa aktarılmıştır. Elbette tek kaynaktan beslenmemiş olan Hıristiyanlık, Yunan ve Roma uygarlığında olduğu kadar Mısır ve hatta Hint mitolojilerinde öne çıkmış tüm insan-tanrıların ortak niteliklerini ve hayranlık uyandıran çarpıcı gizemlerini İsa'ya uyarlanması¹⁰ sonucu oluşturulmuşsa da, mithraizmden İsa'ya aktarılan belirgin özellikleri şöylece özetlemek mümkündür: Antik Roma'daki her mithraist gibi İsa'ya tapan tüm hristiyanlar da, ruhun ölümsüzlüğüne ve bedene girerek hayat verdiği, tanrının ruh olduğuna bu nedenle her yerde hazır bulunduğuna, ruh olan tanrının ismi anılarak tapıldığında veya adıyla dua edilerek çağrıldığında orada olacağına, çünkü tanrı ruh olduğu için her yerde olduğu-

¹⁰ “Örfik mitlere göre, Dionysus da bir mağarada doğmuştu ve burada hemen dünyanın kralı olarak tahta çıkarılmıştı. Mür, Adonis festivali sırasında kutsal tütsü olarak da kullanılıyordu. Bazı mitlerde, Adonis'in bir mür ağacından doğmuş olduğu söylenirdi. Bazı mitlerde ise, Adonis'in annesinin adı Mür'dür. Ölümünden sonra İsa, cehenne- me iner, daha sonra üçüncü gün yeniden dirilir. Plutarch bize, Osiris'in de cehenne- me inmiş ve üçüncü gün ölümden dirilmiş olduğunu anlatır. Adonis gizemlerinde, tanrı-insanın ölümünün yasını tutarlardı, üçüncü gün ölümden dirildiğine ve ona ta- panların huzurunda cennete yükseldiğine inanılırdı. İsa'nın ikinci gelişi gibi, Mitras da dünyaya yeniden inecek ve ölüleri mezarlarından kaldıracaktı. Orpheus gizemleri, kötü şeyleri yapmış olanları öte dünyada bekleyen azapları canlı bir şekilde anlatımla- rıyla ünlüdür. Örfikler, Hıristiyan Araf düşüncesini yaratmışlardır. Mitras gizemleri, aslında, Hıristiyanlık'ta olduğu gibi, lanetlenmiş olanları yeryüzünün derinliklerinde bekleyen dehşetlerden, kutsanmış olanları göksel bir cennette bekleyen hazlardan bahsediyordu. Hıristiyanlar, tanrıyı kutsal bir üçlü olarak düşünürler, bu kavram aynı zamanda pagan gizemlerinde de görülür. Dionysus, sakallı mor cüppeler içinde ve genellikle sarmaşıktan yapılmış bir taç takmış olarak tasvir edilmiştir. İsa da, aynı şe- kilde, çarmıha gerilişinden önce mor cüppeler içinde ve dikenlerden bir taç takmış sakallı bir adam olarak tasvir edilir. Hıristiyanların Madonna ve bebek İsa tasvirleri, antik paganların mucizevi çocuk Osiris-Dionysus ve onun tanrısal annesinin tasvirle- rine dayanır.” (Freke ve Gandy, 2005; 48)

na ve yakarılıp adına dua edildiğinde duyacağına, tanrı ruhunun kurban üzerine konduğu (ya da kurbanın vücuduna girdiği) anda kurbanın tanrıya dönüştüğüne, kutsallaşan veya tanrısallaşan kurbanın etinden yiyen ve kanından içen tapanının (ya da tanrısız gıdayı alanın) tanrı gibi olacağına, tanrının etinin ve kanının komünyon ayininde ekmeğe ve şaraba dönüştüğüne, efendinin günü olarak kutsandığı ve tapınak (komünyon) ayinin düzenlendiği pazar günü kurtarıcının dünyaya geri döneceğine inanmaktadırlar. Mithra tapınaklarında düzenlenen ayinleri babalar yönetmekte, bu babaların başı da bir tür papa olarak Roma'nın Vatikan tepesinde yaşamakta ve kendisine kaya kelimesinden türetilen Pater Patrum ya da Peter Patratus denilmektedir. Adeta İsa tapınmasının biçimsel olarak ilk versiyonu olan Mithra tapınmasının Roma'daki uygulandığı; yedi aşamada mithraik gizemlerin elde edilmesiyle, kiliselerin yedi sırrının (sakramentinin, ayininin) oluşmasını sağlamıştır. Kendilerine Peter de Rosa diyen kilise rahiplerinden, köprü kurucu anlamına gelen Pontifex Maximus namıyla tanrının aracısı olduğunu iddia eden imparatorların tanrısallığını devralan hristiyan papasına varıncaya kadar tüm kilise görevlileri; kendilerine statü kazandıran isim ve unvanlar kadar, giydikleri elbise ve pelerin desenlerinden başına taktıkları keplere varıncaya kadar her şeyin mithraik bir kopyalama ürünü olduğu günümüzde kesinlik kazanmıştır. Roma'daki Mithra da, tıpkı ardılı İncillerin İsa'sı gibi, suyun üstünde yürümüş ve kendisini yüce tanrıya kurban veren bir tanrı olarak tanrı kuzusu namıyla anılmıştır. Tanrının yedi ruhunun Mithra'nın kendisinde bedenleştiğine inanılmış ve tanrıya adanmış bir kurban olarak kurtarıcı nidalarıyla Roma'daki Mithra tapanları tarafından övülmüş olması, Yeni Ahit'in Vahiy ya da Esinlenme kitabında (5: 1-3) İsa'ya uyarlanmıştır.¹¹

¹¹ “Güneş’e tapınmak, Pavlos döneminde yaygın bir gelenektir. Güneş dinleri diye anılan dinin rahipleri, Güneş’i temsil etmesi amacıyla, saçlarını çember biçiminde tıraş ederlerdi. Tarih, bir çok etkin kilise babasının bu geleneği devam ettirdiğine tanıklık etmektedir. Mitra, ışıklı semanın rabbi olarak, Güneş ile özdeşleştirilmişti. Yedinci günü (Pazar), Mitra’ya özel bir festival olarak ayırdılar. Yedi adet dini ayinleri vardı. Bunların en önemlileri, vaftizm, inanç ikrarı ve Aşa-i Rabbani (Rab’bin sofrası), ki bu ayine katılanlar ekmek ve şarap yemeğiyle Mitra’nın tanrısız tabiatını (cevherini) paylaşarlardı. Şarap ve haç biçimindeki çöreklerin yenilmesiyle uygulanan bu ziyafet (gizem) tanrı Mitra ile birleşmeyi temsil etmekteydi. Kilise, Mitra’nın doğum günü olan 25 Aralık’ı İsa’nın doğum günü (Noel) ve Attis’in ölümden dirildiği gün olan 25 Mart’ı da İsa’nın ölümden dirildiği gün (Paskalya) kabul ederek sorunu kendince çözmüştür.

Tanrısal gıda veya kutsal yiyecek anlamına gelen Eucharist'in, insanı günahlardan arındırarak bağışlamasını sağladığı ve tanrının etiyile kanını yiyerek tapınanını tanrısalılaştırdığı duygusu, böylece insani özden tanrısal öze geçiş (transmutation) gizeminin gerçekleştiği inancı; İncillerin İsa'sından asırlar önce, ismi anıldığında orada olacağına iman edilen, kurtarıcı insan-tanrı Mithra tapınmalarında telkin edilmekteydi. Zira ışığın oğlu Mithra ruhtu, putperestliğin içeriğini oluşturan ruhsal ışığın bir gereği olarak her yerdedi, ismi anılarak veya övülerek çağrıldığı anda dua edenlerin arasına katılırdı. İncillerin İsa'sının, bütün mitolojik insan-tanrılarında farklı olan tek yanı; yetkin platonist felsefenin paulist uyarlamasının bir ifadesi olan, bedenlerini öldürmelerinin karşılığında İsa'nın ruhunu özlerine alarak her birinin İsa'nın bedenine paydaş olan İsa taparlardan her birinin birer tapınak haline gelmesi yerine, mithra ve diğer insan taparlarının tanrı ruhunun girdiğine inandıkları taştan ve tahtadan şekilli ya da şekilsiz cisimleri (putları) tapınak haline getirmeleri ve cisim ardındaki ruha tapmalarıydı. Cisim yerine insanın içine giren İsa'nın ruhu dogması, Paul'un mektuplarında açıkça rastlanabilen, İsa'nın sözlerine uyan ölümlü bedenseller ile İsa'ya taparak karşılığında ruhunu alan sonsuz yaşama erişmiş ruhsallar ayırımının temelini de oluşturmuştur. Kilise cemaatini sonsuz ölümlüler safına iten Paul'un bu ruhsal ile bedensel temeldeki insan ayrımcılığı, bedensel olarak gördükleri tüm insanları bir ve eşit kılmakla mithraist bir yaklaşım sergilemiştir. Nitekim mithraistler gibi dolu ve kimsesizi, zengini ve fakiri, kadını ve erkeği hep

Mitraizmin benimsediği gibi, kilise de yedi gizem benimsemiştir. Yedinci ve en yüksek derecede bulunan kişi, Peter unvanıyla anılırdı ve yeryüzünde Tanrı ile eş idi. Bu külte katılanlar, derecelerini yansıtan giysiler giyerlerdi. Peter, Mitra gibi giyinmektedir. Peter, tüm kardeşlerin babasıdır, kutsal efendi ve öğretmendir, bilgelerin sembolü plan asa ve halkayı taşır. Bugün Papa'nın yeryüzünde tanrının kutsal vekili olduğu inancına tanık olmaktayız. Mitra bir kayadan doğmuştu ve bazen kayadan çıkan tanrı olarak anılırdı ve ona daima bir mağarada tapılırdı ve erken kilisede genel olarak İsa'nın bir mağarada doğduğuna inanılmış olması, Mitra kaynaklarından kopyalama yapıldığının direkt örnekleridir. Pavlos'un şu sözleri, hepsi aynı kayadan içtiler ve o kaya Mesih'ti. Bu sözler, Mitra'ya ait kaynaklardan alınmıştır. Roma'daki Vatikan tepesinin Hıristiyan kayası Petrus'a kutsal olduğu düşüncesinin nedeni, orasının daha önceden Mitra'ya (Kaya Tanrı'ya) kutsal olmasından dolayıdır, zira orada Mitra'ya ait kalıntılar bulunmuştur. Mitra, tanrının yedi ruhunun inkarnesi olduğu gibi, aynı şekilde, Esinleme kitabındaki kurban kuzu da tanrının tüm dünyaya gönderilmiş yedi ruhudur." (Sakioğlu, 2004; 256)

birlikte dua eden diyakozların idaresindeki ayinlere katılırken hristiyanlar; her yerde var olan ve ismi tekrarlanarak dua edilince orada olan İsa'nın ışığıyla ilerledikleri gerçeğin ve dürüstlüğün patikalarından sevgiye ulaşmayı hayal etmeleriyle, Roma'daki Mithra'nın yerine İsa'yı geçirdiklerinin farkında bile değillerdi. Eski Ahit'ten kaynaklandığı veya günah-kefaret dogmasıyla Tevrat üzerinden oluştuğu öne sürülmüş olsa da, cumartesi gününü tanrıya ve ibadete ayıran Musa'nın sebt günü yerine Mithra'nın pazar gününü aynı ad ile 'Efendinin Günü' olarak İsa'ya uyarlamış olmaları ve aynı umutla rab'bin pazar günü dünyaya geri geleceğini beklemeleri nedeniyle, hristiyanlığı biçimlendirenin Musa'dan çok Mithra olduğu kesindir. Güneş tanrılara tapan tüm paganlar gibi Roma'daki Mithraistler de pazar (sun day = Güneş günü) günü, Güneş'in yükselmeye başladığı anda tapınak hazırlıkları da tamamlanır ve ayine geçilir, ekmek ile şaraba dönüştüğüne inandıkları tanrının etini yiyip kanını da içerek Mithra tarafından sonsuz yaşamla müjdelendikleri sanısına kapılırlardı. Mithra komünyon ayini ile kilise aşı-i rabbani ayini öylesine birbiriyle aynıydı ki, Justin Martyr, şeytan İsa tapılmasını taklit etmiş ve kendi adına (Mithra) düzenlettirmiştir. Oysa, şarap içilerek ve ekmek yenilere tapınaklarda düzenlenen tanrıyla paydaşlık (komünyon) ayini; İsa'nın çarmıha gerildi denilen yıldan neredeyse iki asra yakın bir süre önce Roma'da rağbet bulmuş, hristiyanlığın resmi din haline geldiği ana kadar da coşkuyula uygulanmıştır. Bu nedenle denilebilir ki, şeytan İsa'yı taklit etmemiş ve İsa'nın yerine geçerek kendi adına tanrıyla paydaşlık ayinini düzenlememiş, tam tersine, İncillerin İsa'sı Mithra'nın yerine geçmiş ve Mithra gibi diğer Güneş tanrıları adına düzenlenen kutsal sofrada sadece İsa'ya ait kılınmıştır. Böylece Eski Ahit'in bütün aykırılığına (Çıkış 23: 24, Tesniye 12: 1-4, Danyal 8: 14, Yeremya 10: 2-5) rağmen, bedensel ölümü ve ruhsal dirilişi sembolize eden vaftiz ile tanrının kanının içilip etinden yenildiği tanrıyla bir ya da tanrı gibi olmayı sağlayan tanrıyla paydaşlık ayiniyle, tüm Güneş tanrılarının ve tanrı analarının resmedildiği ve tapıldığı kabartmaları İsa ve Meryem'e dönüştürerek önünde diz çöküp yalvararak dua etmeleriyle, çoktan Musa'nın tektanrıcılığından kopmuşlardır.¹²

¹² Bkz. Freke ve Gandy, 2005: 68.

Güneş'in ardındaki ruhani ışık veya ruhani Güneş olarak yüceltildiği Perslilerin mitolojisinde bile dünyanın ışığı, gerçeğin ve yolun kendisi nitelikleriyle binlerce yıldan beri tanınan Mithra'nın Romalı taparları; yeryüzünde insan suretine bürünmüş saf ruh ya da ruhların ruhu olarak Mithra'nın bütün insanların günahları uğruna öldüğüne ve yeniden dirilişlerini sağlayacağına, sembolize edilen ve tapılan suretlerde yeniden dirileceğine inanmış olmakla, hristiyanlığın İsa'sını Mithra karakterinde oluşturmuşlardır. Güneş tanrılarının ezoterik öğretilerini veya gizemlerini İsa'ya uyarlamada oldukça ileri olan ve Efesli evanjelistler tarafından 170 yıllarında yazılan Yuhanna İncili; diğer üç İncilden ayrılarak, İsa'nın son akşam yemeğinin fışık bayramından önce olduğunu dolayısıyla da İsa'nın kurban eti yemediğini açıkça ilan ederek; açıkça ifade etmiş olmasa bile, İsa'nın paganist dönüşüm gizemini yaşamadığı ve aslen tanrısal öze sahip olduğu izlenimini uyandırmak istemektedir. İsa'yı fışık bayramından önce yakalattıran ve kurban etinden yemediğini açıkça ilan eden Yuhanna İncilinin yazarı veya yazarları, bakire doğumuyla Meryem ile İsa'nın tanrılığına ya da babasıyla aynı özden geldiğine dayanan teslis imanını sarsmamak gayesiyle; İsa'nın, kurban etini yediği anda tanrısal özle temas ederek kendisini tanrıya kurban etmek ve bedenini kurban vererek tanrı gibi olmak isteyen Mithra tapınanlarından biri olmadığını kanıtlamak istemektedir. Zira Yuhanna İncili yazarları, Mithra adına Roma'da düzenlenen tanrıya paydaşlık (komünyon) ya da tanrısal sofraya (aşai rabbani) ayininde kurban etinden yenildiği anda bir dönüşüm gizeminin yaşandığı coşkusundan kesinlikle haberdardılar. Yuhanna İnciline aykırı olarak Sinoptik (Matta, Markos, Luka) İncillerde, kurban yemeğinden (etinden) yer yemez, 'İsa eline ekmek alıp şükran duasını yaptıktan sonra ekmeği bölmesi ve alın bu benim bedenimdir diyerek öğrencilerine vermesi; sonra bir kase alıp şükredip ve bunu öğrencilerine vererek, bu benim kanımdır, bu birçokları uğruna akıtılan antlaşmanın kanıdır' (Matta 26:17-30; Markos 14: 12-26; Luk.22:7-23) demesi bile, kurban etinden yiyen İsa'nın kendini tanrıya kurban olarak sunarak insanın oğlu İsa'dan tanrının oğlu İsa'sına geçme tutkusu dile getirilmektedir. Mithra'nın ruhu kurban edilecek boğanın üzerine konduğu anda veya bazı paganlara göre de tanrının ruhu kurbanın bedenine girdiği anda;

bu boğa hayvan olmaktan çıkarak Mithra'nın kendisi haline geldiği için, kurban tanrı boğa olmakta ve kurban boğanın eti ile kanı da tanrının eti ile kanına dönüşmektedir. Bu paganist dönüşüm nedeniyle, daha yaşar vaziyetteyken yani ruh daha henüz hayvanın tenindeyken, boğanın canlı etinden yiyenin ve sıcak kanından da içenin tanrının etine ve kanına paydaş olacağı coşkusundan haberdar olan Yuhanna İncilinin Efesli yazarları, çarمیhta kurban olarak kendisini babasına sunma tutkusunu; fısıh bayramında yediğı kurban etinin insanlıktan tanrılığa çıkartan dönüşüm gizemine değil de, bakire doğumla kanıtlanmış İsa'nın tanrılığına, ya da tanrı anası kutsal bakire ile tanrı oğlu İsa'nın tanrısal özüne bağlamıştır. Yuhanna İncilinin İsa'yı bayramdan önce yakalatarak son akşam yemeğini sıradan bir yemeğe düşüren Sinoptik İncillere aykırı ayrıntısı; İsa'yı mithraist cemaat üyesi olmaktan kurtardığı gibi, Mithra'nın İsa'da vücut bulduğu (reenkarnasyon) iddiasını çürütmektedir. Aşa-i rabrani ayinine dayanak oluşturan Sinoptik İncillerdeki bu cümle yerine, Yuhanna İncilinde 'Yaşam Ekmegi' isimli bir parça (6: 26-59) eklenerek, İsa'nın bedeninin sonsuz yaşamı kazandıran bir ekmek olduğu vurgulanmıştır.¹³

Komünyon ayiniyle mithraizmin hristiyanlık üzerindeki en belirgin etkisi, kurban edilecek hayvanın tanrısallaşması nedeniyle kurbanın etinden yiyenin ve kanından içenin tanrı gibi olduğuna veya tanrıyla bir olduğuna inanılmasıdır. Bu inanca dayanak mithraizmde kan ile vaftiz töreni yapılmakta, kurbanın kanıyla yıkanan cemaat üyesinin ruhunun temizlendiğine ve tüm günahlardan arınarak saf bir hale geldiğine inanılmaktadır. Mithraik ibadetin her aşaması ve her maksadı sembolleştirildiğı için, aşağıda sunak çukuru altına getirilerek kurbanın kanıyla yıkanan cemaat üyesinin yeniden doğduğuna veya dirildiğine, ruhen arındığına ya da bütün günahlardan temizlendiğine inanılarak artık tanrıyla eşit ya da tanrı gibi lekesiz bir hale geldiğine inanılmaktaydı. Mithra'nın gizemleriyle dolu olan ve tapınakta düzenlenen bu Taurobolium ayininden¹⁴ geçen cemaat üyesi, yeni ve tanrısal bir ya-

¹³ Bkz.Freke ve Gandy, 2005: 69.

¹⁴ "Taurobolium'un (boğanın kanıyla vaftiz) yanında bir tür criobolium (koç kanıyla vaftiz) da vardır. Bazen hem koç ve hem de boğa kanıyla arınarak ve sonsuz yaşama hazırlanarak her ikisi birden yer almakta, koç kanı Attis ile özdeşleştirilirken boğa da Tanrı Anasını (Cybele) temsil etmektedir. Ayine yeni katılanlar, yeni doğmuş bebek

şama geçtiği için kardeşler arasında büyük itibar görür, Mithra cemaatine katılır, suçtan ve günahtan arınarak adeta kusursuz bir hale gelir ve böylece ruhani sahanın tanrılarında biri olarak erdemlerle donatılırdı. Mithra erkekleri Taurobolium'un kan ile arınma işleminden geçerken; Roma'daki mithraistlerin kızları, karıları ve kız kardeşleri de Magna Mater (Büyük Anne), Ma-Bellona, Cybele, Anahita ve Artemis gibi tanrıçalara dua eder ve ismini anarak yüceltirlerdi. İlkbaharda gece ile gündüzün eşit hale geldiği bir günde kutlanan Taurobolium ayininde, Tanrıların Annesi ve diğer tanrıçaların rahipleri; tanrı kuzusunun kanını paskalya yortusunun üzerine serpmekte, günahları silen kurtarıcı etkisi olan bu ekmekten yiyenin kurtulacağını telkin etmekteydiler. Mithraizmdeki bu Tauroblium arınması sırasında alınan bu tanrısal gıdanın (üzerine kan serpilmiş ekmeğin ya da çöreğin), tıpkı komünyon ayininde olduğu gibi dönüşüm gizemlerinin (kurbanın tanrısallaşması, kurban etinden yiyenin de tanrı gibi olması vs.) yaşanmasını sağlaması, özellikle de kurbanın kutsal kanı sayesinde insanlıktan tanrılığa geçilmesi gibi gizemlere coşkuyla inanılmaktaydı. Kanla yıkanma ve üyeliğe alınma olarak Taurobolium vaftizinde, sunağa getirildiği anda tanrılaştığına inanılan boğa, artık Mithra'nın (ya da tanrının) kendisi olduğu için; eti tanrının etine ve kanı da tanrının kanına dönüştüğüne, ayinde boğanın etinden yiyip kanından içenin de, tanrı gibi olduğuna yani tanrının eti ve kanı sayesinde her cemaat üyesinin ruhani arınmışlığa ve ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanılmaktaydı. Bu nedenle boğanın kanının, yaşam verdiğine, günahlardan arındırıldığına, Mitra'ya tapanı tanrıyla bir ve özdeş kıldığına, insanı tanrısallaştırdığına inanılmaktaydı.¹⁵

Mithraik bir merkez olan Tarsus'ta yaşamış ve Mithra tapınması hakkında da ayrıntılı bilgiye sahip olmuş olan Paul, *'boğaların ve erkeklerin kanı günahları ortadan kaldıramaz, İsa Mesih'in bedeninin ilk ve son kez*

muamelesi gördüğü için süt içirilirdi. Ayinde yenilen ve içilen her şey, tapınmayla doğrudan ilgili bulunmaktadır. Ayinlere katılan her tapınan, bir inanç bildirgesi olarak, tanrının etinden yedim ve tanrının kanından içtim demektedir. Attis'in buğday tanesi olarak anıldığı hatırlanacak olursa, Hıristiyan komünyon ayininin, şeytani bir parodi olan Cybele/Attis ayininin bir benzeri olduğu sonucuna ulaşmak zor olmayacaktır." (Ferguson, 1985; 106)

¹⁵ Bkz. Weigall, 2002: 68-72.

sunulmasıyla kutsal kıldık' (İbranilere 10: 4) ifadesiyle İsa'ya uyarlamış; Mithra da yani tanrı da, kahin de ve kurban da İsa'nın kendisi olmuştur.¹⁶ Nasıl ki tanrı anası unvanıyla İsa'nın annesi Meryem bütün tanrı annelerinin yerini almışsa, İsa da tüm insan tanrılarının yerine geçmiştir. Ancak vaftiz ve komünyon ayini içeriğiyle tapınma tarzı kesinlikle değişmemiş, kabartmalardaki tanrı analarının Meryem olarak ve insan-tanrılarının da İsa olarak değişmesi gibi, değişen sadece isim olmuştur. Mithraik komünyon ayininde de ekmek ile şarapla sembolleştirilen tanrının etini yiyen ve kanından da içenin Mithra'ya şahsen ulaşarak yeniden doğacağına ve sonsuz yaşama katılacağına inanıldığı gibi; kiliselerin temel İsa tapınması olan aşı-i rabbani ayinde de, İsa'nın etini yiyip kanından içenin İsa ile yüz yüze geldiği, İsa tarafından sonsuz yaşama müjdelendiği, İsa'nın ruhuna sahip olduğu, İsa gibi yani tanrı gibi olduğu vs. iddia edilmektedir. Daha canlıyken boğanın canlı etini ve sıcak kanını içen mithraistler; Roma tapınaklarındaki ekmek ve şarap sembolleştirilmesiyle, tanrı Mithra ile bir olmak ümidiyle daha hayvan sağken bedeninden kesip çıkardıkları etin yenildiği ve açtıkları yaradan akan kanın içildiği bu vahşet ile vecit sahnelerine bir son vermişlerdir. Tanrının ruhunun kurban edilecek hayvana konmasıyla veya etine kanına girmesiyle Mithra'nın boğa ve boğanın da tanrı haline geldiği kurbanın tanrısallaşmasını içeren birinci gizemli dönüşümden sonra, özellikle Roma'daki Mithraistler; hayvan kurban edilmesini dolayısıyla da çiğ etin yenilip sıcak kanın içilmesini gereksiz kılan ekmek ve şarap sembolleştirilmesiyle, tanrının bedeninin ekmeğe ve kanının da şaraba dönüştüğü ikinci bir gizemin etkisini öne çıkartmışlardır. Mithraistlerin bu ikinci dönüşüm gizemini İsa'ya uyarlayan hristiyanlar da; tanrıları İsa'nın doğrudan ekmek ile şaraba dönüşmüş bedenini yiyip kanından da içerek, tanrıyla bir olup günahlardan arınacaklarına ve kurtuluşa ererek sonsuz yaşama geçeceklerine inanmaktadırlar. Mithraik komünyon ayinlerinde tekrarlanan '*tanrının bedeninden yemeyen ve kanından da içmeyen, tanrıyla bir olamaz ve kurtuluşa da eremez*' (Doherty, 1999; 36) sözü kadar, kiliselerdeki aşı-i rabbani ayini sırasında rahipler tarafından sürekli telkin edilen '*tanrı şu an yanımızda ve bizimle beraber her yerde*' (Doherty, 1999; 36) imanı da; tanrı ruhtur, ruh

¹⁶ Bkz. Weigall, 2002: 68-72.

olan tanrı ismi anıldığı her yerde hazır bulunur, ruh olduğu için tanrı her şeyi görüp duyduğu gibi gücüne da karşı koymak mümkün değildir, taşa tahtaya (yani puta) olduğu kadar hayvan ya da insan bedenine de girebilen bu tanrı ruhuna sahip olan (yani bedenine alan) her kişi tanrıyla bir olur ve tanrı gibi olarak sonsuz yaşama kavuşur, öldüğünde bedeninden çıkan kişinin ruhu gökteki tanrının ruhsal-ışık alemine girer vs. gibisinden putperestliğin temelini oluşturan gizemlerin bir özeti gibidir.

Suya daldığında beden olarak ölmeyi ve sudan çıktığında da ruhen dirilmeyi sembolize eden vaftiz sayesinde günahlardan arınacağına, temiz insanlar haline gelerek ruhlarının göksel-tanrısal-ruhsal diyara gireceğine inanan hristiyanlar; zamanın sonunda veya sonsuz yaşamın başlangıcında, bütün ölmüş insanların mezarlarından çıkarak yargılanma yerine geleceklerine ve beyaz koyunun kara keçiden ayrıldığı gibi iyi ve kötü insanların birbirinden ayrılacağına, vaftiz olmamış dolayısıyla da günahlardan arınmamış bütün kötü insanların son yargılanmada yok olacaklarına veya sonsuza dek azap göreceklerine inanmaktadırlar. Museviliğin mesih (kurtarıcı) beklentisini bütünüyle ruhani kılan ve ölümden sonraki hayatla özdeşleştiren hristiyanlık; bu içeriğiyle bile, ölümden sonraki hayatı ret eden Tevrat'tan tamamıyla kopmuş, ruhanilik üzerine kurulan sonsuz yaşamı vaat eden Helenik insan-tanrıları efsanelerini İsa'ya uyarlamıştır. Tek cümleyle denilebilir ki, hristiyanlık, bu ölen ve dirilen insan-tanrıları efsaneleştiren paganizmden kaynaklanmıştır veya özellikle Dionysus ve Mithra İsa'da yeniden vücut bulmuştur.¹⁷ Apokaliptik zamanın sonunda kötü ruhla-

¹⁷ “İsa, Osiris-Dionysus için kutsal olan bir koruyla gölgelenen Betlehem’de doğar. İsa, Osiris-Dionysus’un taraftarları olan üç Magi tarafından ziyaret edilir. Üç magi, İsa’ya altın, tütsü ve mür armağanları getirir, M.Ö. 6. yüzyılda bir pagan bunun tanrıya tapınmanın bir şekli olduğunu bildirir. İsa vaftiz edilmiştir; bu, yüzyıllar boyunca gizemlerde uygulanmış bir ritüeldir. İsa’yı su ile vaftiz eden kutsal adam pagan su tanrısıyla aynı ada sahiptir ve bir pagan su festivali olarak kutlanan yaz gündönümünde doğmuştur. İsa taraftarlarına su, hava ve ateş şeklindeki doğal vaftizleri sunar, pagan gizemleri de böyle yapar. İsa, uzun saçlı ve sakallı sessiz bir adam olarak tasvir edilir, Osiris-Dionysus da öyle. İsa hastaları tedavi eder, kötü ruhları defeder, mucizevi şekilde yiyecek sağlar, balıkçıların mucizevi şekilde balık tutmalarına yardım eder ve havarileri için suları dindirir, tüm bu mucizeler daha önce pagan bilgiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Gizemlerin bilgeleri gibi, İsa da, gezgin bir mucize yaratıcısıdır ve kendi anayurdunda saygı görmez. İsa 12 havariyle çevrilidir, Osiris-Dionysus da öyle. İsa, yeni bir din getirmekten ötürü haksızca suçlanan adil bir insandır, tıpkı

rın gökten kovulması, tüm kötülerin ateşe atılması ve tüm dünyayı kapsayan çıkacak büyük bir yangınla bütün kötü ruhların yanıp yok olmasının sonucunda kötülüğün kesin olarak kökünün kazınması, ruhsal ışığın ve dolayısıyla mutlak iyiliğin her yere hakim olması gibi idealler, pagan insan tanrılarında olduğu kadar Yeni Ahit'in İsa'sına da aktarılmış mitlerin konusunu oluşturmuştur. İsa'nın göksel babası gibi Mithra da göklerin ruhsal tanrısı Ahura-Mazda'nın oğludur. Babası tarafından İsa'nın gönderildiği gibi, Mithra da tüm insanlarla bağlantı kurması ve göksel-ruhsal babasıyla barıştırarak kurtuluşa erdirmesi için doğrudan babası tarafından dünyaya gönderilmiştir. Özellikle de Roma'daki uyarlamasında, ölmeden önce on iki bağıyla yediği son kutsal sofrasıyla anılan ve tapılan Mithra, ölümüyle insanların günahlarına kefaret olduğuna ve göğe çıkarak babasının yanına gittiğine inanılmıştır.

Tıpkı İncillerin İsa'sı gibi, bu dünyanın sonunda kurulacak yargılanma gününde ölüleri diriltiren ve yargılayan Mithra'nın da, vaftiz olmamış kötülerini azap yerine atarken imanlı arınmışları göğün cennetine alacağına iman edilmiştir. Yargılanma günü öncesine kadar sürecek olan iyiler ve kötüler ya da vaftizle arınmışlar ve kirli kalmışlar arasındaki bu son mücadele olmasına inanan mithraistler gibi İsa taparları da, tanrının oğlunun etini ve kanını temsilen ekmek ile şarabı komünyon ayinlerinde kullanmışlardır. Son akşam yemeğindeki İsa'nın havarileri de, tıpkı Mithra'nın bağlıları gibi, başındaki Zodyak işareti halka ile resmedilerek kutsanmıştır. İsa gibi Roma'daki Mithra da, gece ile gündüzün eşit olduğu Güneş'in ekinoks anında göğe çıkmış veya ruhu

Osiris-Dionysus da olduğu gibi. İsa, 30 gümüş parçası için ele verilir; bu motif Socrates'in hikâyesinde de bulunur. İsa, ekmek ve şarap ile ayıdır; Osiris-Dionysus da öyle sayılır. İsa'nın havarileri İsa ile bir olmak için sembolik olarak ekmek yer ve şarap içer; Osiris-Dionysus'un taraftarları da öyle yapar. İsa bir ağaca asılır ya da çarpmıya gerilir; Osiris-Dionysus da öyle. İsa dünyanın günahlarının kefareti için bir kurban olarak ölür, Osiris-Dionysus da öyle. İsa'nın cesedi, Osiris-Dionysus'un cesedi gibi, ketene sarılıdır ve cesedine mür sürülür. İsa, ölümünden sonra cehenneme iner, daha sonra üçüncü günde havarilerinin önünde yeniden dirilir ve cennete yükselir, burada tanrı tarafından tahta çıkarılır ve zamanın sonunda ilahi bir yargıç olarak yeniden ortaya çıkmayı bekler; Osiris-Dionysus da öyle yapar. İsa'nın boş mezarı üç kadın tarafından ziyaret edilir; Osiris-Dionysus da boş bir mağarayı ziyaret eden üç kadın tarafından bulunur. İsa, kendisini tutkusunu paylaşma yoluyla, havarilerine yeniden doğma şansı sunar; Osiris-Dionysus da böyle yapar." (Freke ve Gandy, 2005; 12)

tanrısal-ışık âlemine alınmıştır. Kayanın içinden çekip çıkarılarak doğan Mithra gibi, kayanın içine oyulmuş bir mezara konulan ölü bedeni mezarın (ya da kayanın) içinde canlanan İsa kayadan dışarı çıkmış ve dünyaya geri gelmiştir. İsa'dan asırlar önce elips haçıyla Romalı taparları arasında tanınan Mithra, tıpkı ardılı İncillerin İsa'sı gibi, tanrıyla barıştıran bir aracı işlevini görmüş ve kurtarıcı namıyla anılmış, ruhların ruhu olduğu için yüce ruhunun yeryüzüne inerek çeşitli bedenlere girdiğine veya bazı bedenlerde vücutlaştığına (enkarne) inanılmış, yeniden dirilişin sembolü haline gelmiştir. Güneş'in ardındaki ışık yani ruhani ışık ve göksel güç olarak övülen Mithra gibi, İncillerin İsa'sı da; karanlıkta ışık saçan Güneş'i yücelerden doğduran bir merhamet olarak (Luka 1: 78-79) kavranmış, kendisine tapanların üzerine doğan Güneş (2. Korintliler 4: 6) gibi parlamış, her şeyi görünür kılan kaynak bir ışık olarak Güneş'e ışık verdiği gibi kendisine iman edenlere ışık verip her birini ışık (Efesliler 5: 14) kılmıştır, kendisine tapanları ışığın oğulları (1. Selanikliler 5: 5) haline getirecektir. Zira Mithra gibi İncillerin İsa'sı da, ışığın kendisidir, Güneş'in ışık kaynağı ruhsal ışıktır, karanlıkta aydınlatan her ışığın yegane kaynağıdır. Attığı bir okla kayayı ikiye yarıp kaynak suyu çıkartarak ruh-kaya-su ile betimlenen, ruhların ruhu Mithra, 'kaya' olarak anıldığı gibi; İsa da, ruhsal kaya ve bu kayadan çıkan ruhsal su (1. Korintliler 10: 1-5) olarak tanıtılmıştır. Mithra dininde elindeki bir kuşla sudan koşarak karşı tarafa geçerek günahlardan kurtulmayı ve özgür olmayı sembolize eden bir tören, Paul'un mektuplarına '*iyi koşuyordunuz, sizi gerçeğe uymaktan kim alıyordu*' (Galatyalılara 5: 7) ifadesiyle yansımıştır. Vaftiz ve komünyon törenlerini mağaralarda düzenleyen Roma'daki Mithra taparları gibi, Roma'daki ilk hristiyan toplulukları da gizlice katıldıkları ayinlerini mağaralarda veya yer altı mezarlarında yapmışlardır.

Mithraik topluluğun başına babaların babası anlamına gelen Pater Patrum denilmekte, Roma Vatikan'daki merkez tapınakta oturarak başına tıpkı Mithra gibi frıgaly bir kep takmakta ve mithraik sembollerle işlenmiş uzun bir pelerin giymekteydi. Musevilerin sebt (cumartesi) gününü alarak dini tamamlamak veya geliştirmek yerine, hristiyanlar, Roma'daki Mithra taparların efendinin ölümden diriliş ve dünyaya geri geliş günü olarak kutsal kıldıkları pazar gününü kilise ibadet

günü haline getirmiş olmakla, Eski Ahit'ten bütünüyle kopmuş ve Musa şeriatinden de tamamıyla ayrılmışlardır.¹⁸

Haç işareti, rab Yahve'nin gazabından kurtulanların alınlarına artı işaretinin konulduğu, Hezekiel döneminden beri İsrail'de bilinmekteydi. Haç işareti, kıymetli belgelere mühür olarak kullanılmış, bozukluk paranın arka yüzüne basılmış, develerin boynuna ve atların da uyluklarına özel mülk işareti olarak damgalanmıştır. Haç işareti, vakurluğu ve ciddiyeti anlatmak üzere şatafatlı Mithra tören elbiselerine işlenmiş, desenlerde daha çok yüceliği ve onuru sembolize etmiştir. Vaftiz töreninden sonra Mithra'nın gizemleriyle ruhen arınmış olan cemaat üyesinin alınına haç işareti yapılarak, bu kişinin artık cemaate alındığı ya da saflar ile temizlenenler arasına katıldığı duyurulurdu. Elips şeklinde konulan bu haç işaretiyle cemaat üyesinin göksel ve dolayısıyla tanrısal bir varlık haline geldiği, ruhsal varlıklar arasına katıldığı duyurulmak istenirdi. Bu nedenle hristiyanlıktan neredeyse iki bin yıl öncesinde bile kutsal bir antik sembol olarak benimsenen haç, tıpkı tanrılar gibi sonsuz yaşama geçişin veya tanrısal ruhlar haline gelerek ölümsüzlüğe kavuşmanın evrensel bir simgesiydi. Antik dönemden kalma binlerce yıllık bir sembol olarak haçın böylesine etkili bir ruhani simge olmasına rağmen, haçı Romalıların idam mahkûmlarını infaz etmek için kullandığı bir ölüm teşhir aracı niteliğiyle sınırlı kılan hristiyanlar; sanki İsa'dan önce haç hiç bilinmiyormuş gibi bir izlenim uyandırarak haçı sadece İsa'nın sembolü haline getirmişler, İsa'nın haç üzerinde öldürüldükten sonra da antik devirdeki bu kutsal ve ruhsal içeriklerini İsa'ya uyarlayıp haçı kendi sembollerini¹⁹ yapmışlardır.

Kilise babalarından Tertullian, Mithra'ya tapanların günahlarından kurtuluşu sağlamak için su dökerek yaptıkları vaftiz törenini ile tanrıyla paydaşlık ve birlik (komünyon = aşai rabbani) ayininde tanrının etinin ve kanının ekmek ile şarapta enkarne oluş gizemlerini incelemiştir. Gerçi Tertullian, hiçbir zaman Mithra'nın ruhu İsa'da vücut bulmuştur dememiş; hristiyanlığın özgünlüğünü korumak ve ileri sürmek pahasına, şeytan tanrı İsa'yı taklit etmiştir demiştir. Mithra tapar-

¹⁸ Bkz. Seltzer, 1980: 231-239.

¹⁹ Bkz. Weigall, 2002: 29-32.

larına Mithra'nın askerleri denilmesinin nedeninin, iyilik ve aydınlığın olduğu kadar doğruluk ve dürüstlüğün de safında savaşan tanrının oğlu Mithra savaşçıları olarak öncelikle Romalı askerler arasında rağbet bulması olduğu gibi, kötülüğe ve dünyevi zevklere karşı da direnen dayanıklı bir inanç topluluğunu sembolize etmesinden kaynaklandığını belirten Tertullian; esas öğretisi (platonik ruh-beden aykırılığında) bedeni öldürüp ruha yönelerek bu dünyayı terk etmek ve bedensel dürtüleri de ret etmek üzerine kurulan hristiyanlıktaki, kötü ruhlara veya karanlığın güçlerine karşı savaş açan İsa'ya tapanlara "İsa'nın askerleri" namıyla uyarlanmış olduğunu, Mithra'nın eğilimi ile İsa'nın ruhsal idealleri arasında tam bir uyum ve hatta aynılığın bulunduğunu belirtmiştir.

4. Adonis ve Attis

İsa'nın hikâyesinde ve tapınmasında karşılaşılan veya beklenen gizemlerin hemen hemen aynısı pagan insan tanrılarında vardır. Yunan-Roma dünyasında tapılan bu insan-tanrılarının ilki olan Adonis²⁰, milattan önce yedinci asır şiirlerinde ismi geçmiş, tıpkı halefi İsa gibi Myrrh veya Myrrha ismindeki bir bakireden doğmuş, öldükten sonra da dirilmiş bir tanrıdır. Yüce tanrının ruhunun girdiği bir bademi veya bir bitkiyi yiyerek gebe kalan annesinin bakire doğumuyla dünyaya gelen Adonis, daha genç bir delikanlıyken Artemis'in hışmına uğrayarak erkek bir domuz tarafından öldürülmüştür. Ölüm üzerinde zafer

²⁰ "Pagan ruhsallığı, aslında çok gelişmiş bir kültürün ürünüydü. İnsanların gerçek ruhsallığı, coşkulu ve mistik gizem dinleri yoluyla dışa vuruluyordu. Gizemlerin merkezinde, bir çok farklı adla bilinen, ölen ve yeniden dirilen bir tanrı-insanla ilgili mitler vardı. O, Mısır'da Osiris, Yunanistan'da Dionysus, Anadolu'da Attis, Suriye'de Adonis, İtalya'da Baküs, İran'da Mitras idi. Temelde tüm bu tanrı-insanlar aynı mitsel varlıktır. Osiris-Dionysus mitinin çeşitli versiyonlarını araştırdıkça, İsa hikâyesinin, bu ebedi masalın tüm niteliklerine sahip olduğu daha da aşikâr hale geldi. Osiris-Dionysus, tanrının yaptığı etten kemikten bir varlık, kurtarıcı ve tanrının oğludur. Babası tanrı ve annesi ölümlü bir bakiredir. 25 Aralık'da üç çobanın önünde, bir mağarada ya da mütevazi bir inek barınağında doğmuştur. Taraftarlarına vafit ritüelleri vasıtasıyla yeniden doğma şansı sunar. Bir evlilik töreninde, mucizevi bir şekilde suyu şaraba dönüştürür. Eşek sırtında zaferane bir şekilde kente girerken, insanlar onurlandırmak için palmye ağacı yapraklarını sallarlar. Dünyanın günahları nedeniyle bir kurban olarak paskalya zamanında ölür. Ölümünün ardından cehenneme iner, daha sonra üçüncü gün dirilir ve ihtişam içinde göğe yükselir. Taraftarları, kıyamet günleri boyunca, yargıç olarak geri dönmesini beklerler. Ölümü ve yeniden dirilişi, onun etini ve kanını sembolize eden, ekme ve şarabın yenilmesinden oluşan bir ritüel ile kutlanır." (Freke ve Gandy, 2005; 12)

kazanan İsa'ya kıyasla farklı içerikteki söylencesine karşın, dünyaya öldükten sonra geri gelen ve geçici bir süre için de olsa hayata tekrar dönerek canlanan Adonis, pek çok yönden günümüzdeki İncillere ilham kaynağı olmuştur. Yüce tanrının oğlu olarak bir bakireden doğan ve vahşice öldürülen Adonis, İsa gibi ezeli ve ebedi içerikte olmasa dahi dünyaya tekrar gelişini betimleyen söylenceleri İncillere yansımış, ölümden dirilişini aktaran kabartmalarındaki figürleri İsa'ya uyarlanmıştır ve İsa ikonları için adeta vazgeçilmez ilham kaynağını oluşturmuştur.

Frigyalı Attis (M.Ö. 230), bakire Nana'dan 25 Aralık günü doğmuş, insanların kurtuluşa ermesi uğruna kılıçtan geçirilerek insafsızca öldürülmüş, bedeni tapınanları tarafından ekme olarak yenilmiştir. Kendisini tanrıya kurban olarak sunan Adonis ve İsa gibi Attis de elleri iki yana açılarak bir ağaca bağlanmış ve sonra da çivilerle el ile ayaklarından mihlanmıştır. Rahipleri göksel krallığın hadımları namıyla anılmış, rahiplerinden pek çoğu evlenmemek ya da Attis yolunda bakir kalmak azmiyle cinsel ilişkiden uzak kalmış veya kendilerini hadım etmiştir. Attis tapınmasındaki hadımlık ideali, göklerin egemenliğine girişinde hadımlığın övülmesiyle Matta İnciline *'doğuştan, ana rahminden çıktıklarında hadım olanlar bulunduğu gibi, insanlar tarafından hadım edilmiş olanlar ve kendilerini Göklerin Egemenliği uğruna hadım saymış olanlar da vardır'* (19: 12) ifadesiyle uyarlanmıştır. Başlangıçta tanrının oğlu olarak anılan ve tapılan Attis, daha sonra tanrısal baba olarak yüceltilmiş, Cuma günü ağaca gerilerek ve vücudu deşilerek öldürülmüş, akan kanıyla yeryüzünün günahlarını affettirdiğine iman edilmiştir. Acı içinde öldüğü gün Attis de ardılı İsa gibi yerin altındaki Hades'e (cehenneme) inmiş²¹, İsa mitinde olduğu gibi üç gün sonra yani 25 Mart günü dirilerek dinini tanıtmıştır. Bazı hristiyanlara göre İsa da, tıpkı Attis gibi 23 Mart günü ağaca asılarak öldürülmüş ve üçüncü gün yani 25 Mart günü de dirilmiştir. İsa'nın da, elleri iki yana açılmış şekilde bir ağaca bağlanmış halde vücudu deşilerek öldürüldüğünü öne süren-

²¹ "Pythagoras Hades'e indiğinde, tanrılar hakkında söylediklerinin bir cezası olarak, Hesiodos'un ruhunu ses çıkaran tunç bir sütuna bağlı, Homeros'un ruhunu da çevresinde yılanlarla dolu olan bir ağaca asılı görmüş. Kendi karlılarıyla birlikte olmak istemeyenlerin de cezalandırıldıklarını görmüş."(Diogenes, 2004; 87)

lerin yanında; Yeni Ahit metinlerine dayanarak, Attis tasvirlerinde olduğu gibi, İsa'nın ağaca iple asılarak öldürüldüğü görüşünü savunanlar da vardır. İncillerdeki etkili çarmıh sahnelerine rağmen Yeni Ahit'in 'Elçilerin İşleri' kitabında '*atalarımızın Tanrısı, sizin ağaca asarak öldürdüğünüz İsa'yı diriltti; İsa'nın Yahudilerin ülkesinde ve Kudüs'te yaptıklarının hepsine tanık olduk, İsa'yı ağaçta asıp öldürdüler, ama Tanrı O'nu üçüncü gün diriltti; O'nda ölüm cezasını gerektiren herhangi bir suç bulamadıkları halde Pilatus'tan O'nun idamını istediler, O'nunla ilgili yazılmış olanların hepsini yerine getirdikten sonra O'nu astıkları ağaçtan indirip mezara koydular*' (5: 30, 10: 39, 13: 29) ifadeyle, tıpkı Attis gibi İsa'nın da ağaçta asıldığı vurgulanmıştır. Gerçi Yeni Ahit günümüz çevirilerinde kesinlikle İsa'nın ağaçta asıldığını belirten bir kelimeye asla rastlanmazken, orijinal metinlere bağlı kalan İngilizce baskılarında Paul bile '*Mesih uğrumuza lanetlenerek bizi Yasa'nın lanetinden kurtardı, çünkü ağaç üzerine asılan herkes lanetlidir diye yazılmıştır*' (Galatyalılara 3: 13) ifadesiyle, İsa'nın lanetlenerek ağaçta asıldığından söz etmiştir. Gerçi Paul, günahkarları affettirmek için kendini babasına kurban olarak sunan İsa'nın asılarak yasaya göre lanetlenmiş olmasını günah-kefarete bağı açısından zorunlu görmüş olsa da; Tevrat'taki '*ölüyü gece ağaçta asılı bırakmamalıyız, o gün kesinlikle gömmelisiniz, asılan kişi Tanrı tarafından lanetlenmiştir, tanrımız rab'in mülk olarak vereceği ülkeyi kirletmeyeceksiniz*' (Yasanın Tekrarı 21: 22-23) ifadesi, asılanı kurtarıcı ya da mesih olarak görmemekte, tam tersine ağaçta asılarak cezalandırılan bu kişi yüzünden bütün ulusun lanetleneceği tehdidinde bulunmaktadır.

Attis tapınmasında²², gizemli şekilde tanrı Attis'in yerine geçen

²² "Gizem kültürünün uygulayıcıları, tanrıların onuruna kestikleri kurbanların kanından içmek yoluyla tanrının ölümsüzlüğünden pay alabilecekleri sonucunu çıkardılar. Dinsel nitelikli aşırı bir yüceltme sonucu, hayvanların tanrıların kendileri olduklarını varsayıyorlardı. İnananlar, temsilcisi oldukları tanrının kişiselleştirilmesinin gerecinin bu olduğuna ikna olmuş bir halde, hayvanları boğazlıyor, kanlarını içiyor, ciğerlerini yiyorlardı. Bunu yaparak, bu hayvanların içerdiklerini düşündükleri ilahi erdemleri, en başta da öldükten sonra tekrar dirilip ikinci ve sonsuz bir yaşamı sürdürmelerine olanak tanıyacak olan ölümsüzlüğü kendilerine kattıklarına inanıyorlardı. Kanın yerine şarabın geçirilmesinin ilk uygulandığı, İsa'dan 1500 yıl önce tanrıça İsis'in rahipleri tarafından Mısır'da gerçekleştirilmiştir. Şarabın tanrının kanına dönüşmesine ilişkin törenler, bu dönemlere ait duvar yazılarında betimlenmektedir. Törenin belirli bir yerinde rahip şunları söyleyerek kutsamayı yerine getiriyordu: 'Sen şarapsın fakat sen şarap değilsin, çünkü sen İsis'in bağırsaklarısın.' Ardından rahip, ayinde kullanılan kadehi alır ve dizlerinin üzerine çökmüş olan inançlı kişiye sunar. Sonra kadehi,

boğa boğazlanmakta, hayvanın akan kanı aşağıda bir odada ayakta huşu içinde duran Attis'e tapanın yüzüne ve gözüne damlamakta, bu kurban kanı sayesinde sonsuz yaşama kavuşulacağına iman edilmektedir. Attis'e tapan fakir insanlar boğa yerine koç kestiklerinde ve kurban kanıyla yıkandıklarında da, kurtuluşa erişeceklerine ve sonsuz yaşama kavuşacaklarına inanmışlardır. Gerçi Attis, başlangıçta tanrının oğlu ya da kurtarıcı olarak hiç anılmamış, hiç mucize göstermemiş, husyelerini keserek kendisini öldürdükten sonra dirilmemiş, hatta ekmek-şarap ayiniyle dahi tapılmamıştır. Ancak zaman içinde tanrı-insanlara rağbet artınca bu tanrılar gibi Attis'in de, son versiyonuna göre çam ağacına asıldıktan sonra dirilmiş olduğuna, kendisine tapanları sonsuz yaşama kavuşturduğuna iman edilmiştir. Kurban kanıyla yıkanma, sembolik olarak da olsa hristiyanlığa aktarılmış; rahipler kan kırmızıya boyanmış elbiseleri giyerek veya şal ile şapkaları takarak, İsa'nın kanının üzerine döküldüğü veya İsa'nın kanıyla yıkanarak günahlardan arındığı duygusu hristiyanlar arasında yaygınlık kazanmıştır.

5. Dionysus

İsa gibi Dionysus'un da, babası yüce tek tanrı ve annesi ölümlü bir bakiredir, her ikisi de İsa gibi 25 Aralık günü üç çobanın tanıklığı altında bir mağarada ya da diğer versiyonda küçük bir ahırda doğmuştur, vaftizle suya dalarak bedenini öldürülmesi karşılığında ruhen dirilineceğini kendisine tapanlarına vaat etmiştir. İsa gibi Dionysus da, insan ruhunun ölümsüzlüğü ve sonsuza dek kalıcılığı niteliğiyle öne çıkmış, öldükten sonra Hades'e indikten üç gün sonra da dirilmiştir, hâlâ ya-

inayetinden ve ihsan ettiği sonsuzluktan ötürü tanrıçaya şükranlarını belirterek birbirlerine verirlerdi. Attis ve Kibebe kültlerinde komünyon ayinleri, kolektif yemeklerin önemli olduğunu varsaymaktaydılar. Üç bin yıl önce Hristiyanlığın takipçilerinin, komünyon düzenli olarak katılan kimselerin de adlandırıldığı gibi, komünyon yemeği olarak adlandırdıkları komünal yemekleri şarkılar ve müzik eşliğinde yiyorlardı. Attis'i ve Kibeleyi kutlayan yemekli törenleri betimleyen tabletler bulunmuştur. Ayın sırasında inananlar, şükran belirten kalıplaşmış sözleri telaffuz ederlerdi. İnanan kişi, tanrının kanına dönüşen şarabı içtikten sonra şöyle derdi: Attis'e karışım. Bunun ardından kadehi alan rahip eklerdi: 'Mutlu ve güzel! Şimdi sen de bir tanrısın ve ölüme karşı galipsin.' Ekmeğin komünyon töreninde tanrının bedenine dönüşebilecek bir nesne olarak kullanılmasını ilk uygulayanlar, doğurganlığın ve bereketin tanrısı olan ve bir buğday tanesiyle simgelenen Dionysus'un rahipleri olmuştur. Bu gün bile İsa'nın, bu Hristiyan tanrısının, pagan tanrılarının eksiksiz bir taklidi olarak yalnızca ikinci yüzyılda yapılandırılmıştır, takipçileri tarafından uygulanmaktadır." (Cascioli, 2006; 113)

şamakta olduğuna ve ismi anılır anılmaz kendisine iman edenlerin arasında bulunacağına inanılmış, ruhların ruhu olduğu için nerede olursun olursun adı övülerek dua edildiğinde duyacağına iman edilmiştir. Her yerde var olan İsa gibi sevgi sunan tanrı olarak anılan Dionysus da; bir kral, kurtarıcı, oğul ve günah yüklenicidir. Kuzuyla sembolize edilen İsa gibi Dionysus da, kendisini tanrıya kurban olarak sunmuş bir tanrı olarak anılmıştır. Kana'daki evlilik töreninde İsa'nın suyu şaraba dönüştürmesinden asırlar önce, yine bir evlilik düğününde Dionysus suyu şaraba dönüştürmüş, İsa'nın Kudüs'e girmek için havarilerine ısrarla arattığı beyaz eşeğe binmesinden asırlar öncesinde Dionysus da muzafferane bir edayla beyaz bir eşeğe binmiş ve palmye ağacı yapraklarıyla sallanarak büyük bir coşkuyla şehirde karşılanmıştır. İsa gibi Dionysus da, dünyanın günahlarını kaldırmak için kendisini kurban olarak yüce tanrıya (ya da babasına) sunmuş, acı içinde ölecek insanların işlemekte oldukları suçlarına kefarettirici duygusu tapınanlarını vecde getirmiştir. Dionysus da tıpkı İsa gibi, öldükten hemen sonra Hades'e²³ (cehenneme) gitmiş, oradaki insanların sürekli ıstırap haline acımış, dirilip dünyaya tekrar gelerek tüm insanları kurtarmak istemiş, öldükten sonra üçüncü gün dirilmiş, ölümden dirildikten son-

²³ “Antik dünyada Zeus’un ateş, Hera’nın toprak ve Hades’in veya Aidoneus’un hava demek olduğunu ileri süren yorumcular vardı. Hades’i karanlık ve sisli bir alemin hakimi sayan eski Homeric inanç var. Gökların yukarılarındaki aither’in Zeus’un evi olduğu fikri, belki de Homeros’dan antik çağın sonuna kadar süren en dayanıklı tek dini gelecektir. Hera ya da Hades’in aither ile eşitlenmesi olasılığı dışta bırakılabilir. Hades, esasında, daima ötekiydi. Hades’in alemi, artık toprağın içlerindeki gizli bölgelerle sınırlanmayıp, atmosfere yansıtıldığında bile onun hâlâ gizli ve görünmez olduğu düşünülüyordu. Ancak Yunanlılara göre hiçbir şey topraktan daha yakın, daha candan ve daha elle tutulur değildi. Geriye Hades’in temsil etmesi mümkün olabilen tek bir element kalıyor, bu toprak değil ateştir. Empedokles, tüm göklerin bir yarısını, şu anda ateşle kaplı olarak tanımlamıştır. Güneş ile yeraltının, yani Helios ile Hades’in yakın ilişkisi ve bazen özdeşliği, Yunan dünyasında hem dini tapınmada hem de edebi düzeyde ifadesini bulmaya devam ederken, Yunan-Mısır büyü papirüslerinde belirgin biçimde yeniden belirir. Yerin yüzünün altındaki ateşten söz edilmesinin, aslında Hades’in bölgesini çağrıştırmamanın bir yolu olduğunu belirtmeye ihtiyaç olmasa gerek. Ateş tanrısı, Hades’ti. Yeraltı ateşinin önemi üzerine bu vurgunun, Sicilya adasındaki olağanüstü volkanik olaylar bağlamı içinde anlaşılması gerekiyor. Gökyüzüne fırlayıp giden ateş tarafından toprağa kusulması imgesi, volkanik benzetmelerin tartışmasız bir örneğidir. Hades/ateş eşitliği ile yer altı dünyasında yanan muazzam ateşleri nedeniyle, (Platon’un) Phaidon söylencesinde rastladıklarımız arasındaki benzerliklerin rastlantı olmadığı ortaya çıktı. Diyalogun başlarında, kirliliğin çamur içinde kalması imgesi, tanrılara gitmek ve onlarla birlikte yaşamak üzere kendilerini Hades’ten kurtaran temiz ruhlar öngörüsünü içeriyordu.” (Kingsley, 2002; 23)

ra şan ve şeref içinde ulularak göğe alınmıştır. Dionysus gibi sonsuz yaşama kavuşmak isteyen takipçileri, tıpkı İsa taparları gibi, son yargılama için tanrının oğlunun geri dönüşünü bekler olmuşlar, öldürülüşünü ve ölümden dirilişini komünyon ayiniyle anıp kutlamışlar, tanrıyla doğrudan iletişimin kurulduğu bu ayinde yenilen ekmeğin tanrının eti ve içilen şarabın da tanrının kanı olduğuna inanmışlardır. Çam ağacına elleri yana açılmış olarak gerilerek öldürülen Dionysus, tıpkı İsa gibi, tüm insanların günahlarını üstlenen ve bağışlattıran olarak tapılmış, Alpha ve Omega yani başlangıç ve son (Esinleme 1: 8, 21: 6, 22: 12) olduğuna inanılmıştır. Dünyaya insan biçiminde gelen Dionysus, tanrılığını ölümlü bir bedenle örttüğünü ve ölümsüzlüğünü ölümlü bir insanın bedenine peçe gibi sarılarak gizlediğini belirtmiş olmasıyla, yüce bir ruha sahip olan Dionysus'un vücut bulması (enkarne) öğretisi; Yuhanna İncilindeki *'başlangıçta söz vardı, söz tanrıydı, söz beden olup aramızda yaşadı'* (Yuhanna 1: 14) ifadeye olduğu kadar, Paul'un İsa'yı tanımlamada kullandığı *'Oğul, Tanrı'nın yüceliğinin parıltısı ve O'nun varlığının öz görünümüdür, kudretli sözüyle her şeyi devam ettirir; öz Oğlunu günabl insan benzerliğinde günah için kurban olarak gönderip günabl insan benliğinde yargıladı'* (İbranilere 1: 3, Romalılara 8: 3), yazılarına da yansımıştır. Zira gerek Dionysus ve gerekse de İsa, tanrının insana dönüşmesi veya kullandığı insan bedeni aracılığıyla kendini göstermesi, tanrısal gücün veya özün söze dönüşmesi vs. gibi aynı mitolojik gizemleri sergilemektedir.

Kutsal çocuk olarak Dionysus, tıpkı İsa gibi, gezgin bir vaiz ve öğretmen olarak tanınmış olsa da, gittiği hemen her yerde şifa dağıtmış ve mucizeler göstermiştir. Suyu şaraba dönüştürme mucizesi (Yuhanna 2: 9) ve kendisini asma olarak tanıttığı (Yuhanna 15: 1) meseli, aslında, tipik bir şekilde Dionysus'un İsa'ya uyarlanmasıdır. Dionysus'un ruhunun İsa'da vücut bulması olarak da tanımlanabilen Dionysus vasıflarının İsa'ya ait kılınması, özellikle Yuhanna incilindeki yaşam ekmeğiyle ilgili İsa'nın havrada (son akşam yemeğinde değil) söylediği sözleri (6: 26-60) kannibalistik (insan eti yiyiciliği) etmenler üzerine kurulan tanrıyla paydaşlık ve birlik sofrasındaki (komünyon ayinindeki) kurban daha canlıken bedeninden koparılan çiğ etin yenilmesi ve açılan bir damarından akan sıcak kanın içilmesi tapınmasının tıpatıp bir kopya-

sıdır. İsa'nın yaşam ekmeğiyle ilgili bu sözlerini (Yuhanna 6: 26-60) fısıh bayramından önceki bir günde söylediğine kesinlik kazandıran Yuhanna İncili; kurban ile İsa arasında bir bağlantı kurulmasını önleyerek, İsa'yı kurban etiyle tanrının ruhuyla temasa geçtiği anda kendini tanrıya kurban etme tutkusuyla galeyana gelen bir Dionysus'a tapan biri durumuna düşmekten de kurtarmış olmaktadır. İsa'nın sözlerini (Yuhanna 6: 54-57) sözlerini işiten öğrencilerinin söylediği '*bu söz çetindir*' (Yuhanna 6: 60) sözü, Dionysus tapınmasında tekrarlanan bir nakarat olduğu gibi, tanrının etinden yiyip kanından da içerek maninin etkisi altına giren cemaat üyesinin pagan rahiplerine verdiği yanıtlar arasında da önemli bir yer tutmaktadır.

İncillerin İsa'sı gibi mitlerin Dionysus da, ölümlü bir bakireden doğmuş, ölmüş ve dirilmiş olan insan görünümlü bir tanrıdır, babası ise tanrı bir babadır, tüm insanları kurtuluşa eriştirmek veya günahlarından temizlemek tutkusuyla bedeninin yenilmesini ve kanının da içilmesini istemiştir. Çünkü kutsal kurban olarak da anılan Dionysus, tıpkı ardılı İncillerin İsa'sı gibi, kurtarıcı tanrı-insan işlevini görmüş, Hades'e (yerin altındaki azap yerine ya da mitolojideki cehennem) inmiş ve oradaki insanların ıstıraplı işkence hallerini görmüş, onlara acımış ve merhamet ederek hepsini kurtarmak istemiştir. Gerçi pek çok araştırmacı, Dionysus'un içki düşkünü oluşu kadar en az şarap kadar şehvet düşkünü de olduğunu, daha çocuk yaşlarında titanlar tarafından öldürüldüğünü öne sürerek, otuz üç yaşındayken çarımha ölen İncillerin İsa'sına uymayan daha pek çok karakterine tüm dikkatleri çekerek; Dionysus'un nitelik ile mucizelerinin İsa'ya aktarılmadığı veya popüler deyimiyile Dionysus'un İsa'da vücut bulmadığı görüşünü savunmuşlardır. Elbette İsa Dionysus değildir, ancak Dionysus'un en sevilen karakter ile gizemleri İsa'ya uyarlanmıştı ya da İsa resminin en az on ya da on beş puzzle parçası Dionysus'a aittir. Gerçi Dionysus daha çocuk bir yaşta ölmüştür, ancak son akşam yemeğinde İsa'nın bedenini (ekmeği) yiyen on iki havarisi gibi Dionysus'un bedenini de on iki titan yemiştir, tanrı kuzusu ismiyle anılan İsa gibi Dionysus da tanrı çocuğu olarak nam salmıştır. Kurban çocuk Dionysus, tıpkı tanrı kuzusu İncillerin İsa'sı gibi, yüceler yücesi (ya da tanrıların tanrısı) olan babası Dionysus'u bütün dünyayı kurtarması için gelece-

ğin kralı olarak yetiştirmeyi tasarladığı için öldürülmüştür. Davetlerde oburca yemek yiyen ve yanında da bolca şarap içen Dionysus gibi İsa da, yemek ve içki düşkünü haliyle İncillerde bir portre çizmiştir. İncillerin İsa'sı gibi Dionysus da, bu gelenek ve nizam tanımaz görüntüsüyle, öncelikle, geçmişten gelen tüm tanrı tapınmalarıyla insafsızca alay etmiş ve diğer tanrıları küçük düşürme yolunu seçmiştir. Ardılı İsa gibi öldürüldükten üç gün sonra 25 Mart günü dirilen Dionysus da, tanrının etinin yendiği ve kanının içildiği komünyon ayiniyle anılmış; tanrıyla paydaşlık ayinine katılınması halinde, bedensel doğurganlığın veya toprak bereketinin olduğu kadar ruhsal arınmışlığın ve kişisel kurtuluşluğun da gerçekleştiğine iman edilmiştir. Katıldığı bir düğünde suyu şaraba dönüştürmüş olan Dionysus, kralların kralı ve öldükten sonra da yücelerin yücresi (veya tanrıların tanrısı) olarak anılmıştır. İsa gibi tanrısal kurban veya tanrı kuzusu namıyla övülen Dionysus da; tanrının oğlu, kurtarıcı, günahlara kefarete olan, affettirici, suç taşıyıcı, kutsal yağla meshedilmiş, kutsal suyla vaftiz olmuş, Alpha ve Omega gibi unvanlarıyla tapınma sırasında çağrılmıştır. Tıpkı hristiyanlardan bazılarının İsa'nın haçını boynunda taşıdığı gibi, Dionysus tapınanları da Dionysus'un ağaca gerilerek katledilen genç adam figürlerini taş ya da metal üzerine çizerek kolye olarak taşımışlar ve tanrının ölümünü sembolize eden elleri yana gerilmiş Dionysus tasviriyle tanınmışlardır. Yunanlıların Şarap tanrısı Dionysus ya da Romalıların Bakhus, ile, İncillerin İsa'sı arasında ortak nokta, her ikisinin de yemek ziyafetlerinde şarap içmeye düşkün olmasıdır. İsa'nın yüceler yücresi babası gibi Dionysus'un babası da tanrıların üstündeki tek tanrı konumundaki Zeus'du, İsa'daki bebek katli değişik bir versiyonla dahi olsa Dionysus mitinde de işlenmiştir. Daha küçük bir çocukken Hera'nın kurduğu tuzakla titanların eline düşen Dionysus'un, kalbi dışında bütün vücudu yenilmiş, son anda Zeus'un kalbi alıp annesi Semele'nin rahmine yerleştirmesiyle Dionysus yeniden doğmuş, dirilen tanrı olarak yüceltilmiştir.²⁴ Gerçi mitolojinin ilgi odağı ya da vecde gelmiş ayin katılımcı-

²⁴ "Vaftizi ilk uygulayanlar, tanrıça İsis'in Mısırlı rahipleriydi. Tanrı Attis'e bağlı olarak gerçekleştirilen dinsel törende, üyeliğe yeni kabul edilen kişi kutsal suya daldırılırken rahip ezberinden şu duayı okurdu: 'Sen yeniden doğdun ve şu andan itibaren sonsuzluğun kapılarının kendilerine açıldığı seçilmişlerin dünyasının bir parçasısın.' Değişik tanrılar adına da uygulanıyor olsalar da, bütün vaftiz törenleri birbirine benziyordu.

larının coşku zirvesi hep dönüşüm üzerinde kurgulanmış, suyu şaraba dönüştürmesi kadar ölümden dirilmesi veya insanı eşeğe ya da domuza dönüştürmesi de gizemli tanrıların işi olarak aşırı derecede rağbet bulmuştur. Ölümden dirilerek İsa gibi insanlıktan tanrılığa geçen mitolojik insan-tanrılar içinde bu dönüşüm gizemini maharetle kullanan Dionysus, dönüştürme gizeminin püf noktalarını kral Midas'a öğretmiş, böylece Midas'ın dokunduğu her şey altın olurken, bir müzik yarışmasında Apollon'u küçük düşürmesinin karşılığında da kulakları eşek kulağına dönüştürmüştür. İzleyicilerini kedere boğan tanrının vahşice öldürülmesi veya acı içinde ıstırap çekerek ölmesi, daha sonra da dirilerek tanrının yeniden dünyaya gelmesi sırasında da ayindeki tapınanlarının veya trajedi seyircilerinin büyük bir sevince kapılması, bu mitolojik dönüşüm gizemlerinin işlendiği temel konu olmuştur.

Yuhanna İncilinde sözü edilen (2: 1-11) İsa'nın suyu şaraba dönüştürmesi mucizesi, İsa'nın tanrılığının en önemli delilleri arasında yer almış; *'ben kendimi yüceltmek istemiyorum, ama bunu isteyen ve yargılayan biri vardır; size doğrusunu söyleyeyim, bir kimse sözüme uyararsa, ölümü asla görmeyecektir'* (Yuhanna 8: 50) ifadesine göre, İsa'nın tanrıdan geldiğinin ve sonsuz yaşamın sağlayıcısı olduğunun kanıtları arasında öne çıkarılmıştır. Oysa İsa'nın Kana'daki evlilik töreninde sergilediği mucize asırlar önce, Dionysus tarafından sergilenmiş, Sidon'daki evliliği kutsal kılmak amacıyla Dionysus suyu şaraba dönüştürmüştür. Kan ile şarap arasında kurulan bağlantıyı içeren hristiyanlık, pek çok kültürlerdeki kan ile şarabın birbirine karıştırılarak içilmesiyle pekiştirilen veya sadık kalınan en yüce arkadaşlık yeminin de ötesinde, aynı kutsal içeceği (tanrı kanı = şarap) içerek tanrısal lütfâ nail olan Diony-

Mısır'da tanrıça İsis adına düzenlenen törenin aynısı, Frigya'da Attis adına, Babil'de Marduk adına, Perslerde Mitras adına ve Yunanistan'da Dionysus ile Demete adına (Eleusis mysteriaları) düzenleniyordu. Bütün bu tanrılar aynı ritüeli ve aynı nesneyi paylaşıyorlardı: taraftarına yeniden dirilişi sağlamak. Gerçekte M.Ö. 5., 4. ve 3. yüzyıllarda insanlar birbirine rakip tanrılara ibadet edilen tapınaklar ya da hem İsis'e hem de Zeus'a yönelik kutlamaların yapıldığı Yunanlıların Serapis tapınağı gibi çeşitli tanrıların tek bir figürde birleştirildiği tapınaklar inşa etmeye başlamışlardı. Ölümden sonra ikinci bir yaşam olasılığı sunan vaftiz törenini akıl ettikten sonra, baharda yeniden yaşama dönen buğday tanesi gibi insanın da ikinci bir hayatta dirilmesine olanak tanıyacak bir düşünce sistemini oluşturmak zorunlu hale gelmişti. Ölümsüzlük yalnızca tanrılara özgü olduğu için, bunu insanlara aktarmanın bir yolunu bulmaktan başka yapacak bir şey yoktu." (Cascioli, 2006; 112)

sus taparlarının aynı tanrısal kanla hayat bulacakları imanını İsa'nın kanıyla devralmıştır. Özellikle de kırmızı şarap, Dionysus adına yapılan komünyon ayinlerinde tanrının kanını sembolize etmekteydi ve yaşam sunan mucizevi etkisiyle öne çıkmaktaydı. Gerçi Yeni Ahit'teki sarhoşluk aleyhtarı uyarılarıyla ve komünyon ayininde izin verilen bir yudumluk şarap izniyle hristiyanlar; Dionysus ile İsa arasında bir sınır çizmişlerse de, tanrının etine ve kanına paydaşlık (komünyon = aşarabbani) ayininde tanrıyla bir olmak için bir yudumluk şarapla bile tanrıyla yüzyüze gelerek sonsuz yaşamla müjdelene imanı ve gizimini Dionysus'tan İsa'ya aktarmışlar, böylece şarap ile kanın ayinlerdeki mucizevi etkisini devam ettirmişlerdir. Tıpkı Dionysus paydaşlık törenlerinde olduğu gibi kilise aşai rabbani ayininde de, tadımlık bir yudumla değil de bir kaç kupa şarap içtikten sonra, en görkemli kostümler içinde tanrıyı (Dionysus'u) kutsal sofrada görmüşlerdir. Dionysus ile İsa tapınma gizemlerinin de başlangıcını oluşturan tanrının kutsal sofraya katılarak bedenini (kalbini) yiyip de ruhunu alan seçkin taparlarına veya rahiplerine görünmesiyle, tanrının etini yiyen ve kanı için Dionysus'a tapan kimseye tanrısal nitelikleri aktarmakla ayine katılan hemen her tanrı-insan taparı hezeyan zirvesine ulaşmakta, ayin sırasında doğrudan tanrı (Mithra/Dionysus/İsa) tarafından sonsuz yaşamla müjdelenmekte²⁵, böylece tanrı-insan ilahlara tapan bir kimse

²⁵ "İnsan, ışığın zaferine duyduğu arzuya karşın, iblislerin ayartmalarına teslim olmaktadır. Bu durum, Ahura Mazda, insanlara iyiliğin tarafını tutarak ışığın melekleriyle işbirliği yapmaları durumunda karanlığı yeryüzünden defedebileceklerini öğretmesi için, oğlunu yeryüzüne göndermeye karar verene kadar bu biçimde sürer. Avestlik teolojide Mitras, iki arzu arasındaki insanı kurtarmak isteyen Ahura Mazda'nın arzusu ile, kurtulmak isteyen insanın arzusu arasındaki bağlantı olarak sunulmaktadır. Avestlik teolojiye göre Ahura Mazda, kendisi gibi saf tin olan oğlu Mitras'ı insan şekline sokarak maddeye dönüştürür. Düşüncenin bu şekilde sese dönüşmesinden hareketle, Yunanlılar Mitras'a, Bilgi anlamına gelen Logos adını vermişlerdir. Hristiyanlar, benimseyip kendilerine mal ettikleri bu fikri, Tanrının iradesine bağlı olarak bir insan haline gelmiş olan bir Kurtarıcı (Soter) olarak İsa'ya uyguladılar. Hristiyan teolojisi, Mazdacı teolojinin tam bir kopyasıdır. Bir kurtarıcı olarak Mitras'ın dünyaya indikten sonraki yaşamı, diğer dinlerin tanrılarının yaşamlarına oldukça benzemektedir. Mitras'ı anlatan risalede, bizzat Ahura Mazda aracılığıyla gebe kalan bir bakireden doğmuş olduğu söylenmektedir. Bilgelikle ve erdemle yetiştirilen Mitras, kurtarıcı etkinliğine Mazdacı ahlaki vaaz ederek başlar. Mitras'ın, ölümden sonra sonsuz bir mutluluk ödülünü vaat ettiği mutlak mutluluklar adlı vaazda özetlenen, herkesten önce hakirlere ve mazlumalara seslenen bir ahlaktır bu. Mitras'ın risalesi, düşmanlarından, karanlığın prensi Ehriman'ın ardılarından ve onun iblisleri olan karanlığın şeytanlarından gelen saldırılardan söz eder. Mitras, işkence gördükten sonra öldü-

tıpkı tanrısı gibi ölümsüz olmaktadır. Aşa-i rabbani ayinindeki tüm bu gizemler, tapan kimsenin şarabı yudumlamasıyla (Dionysus törenlerinde sarhoşluk sınırını aşıp ekstazi coşkusuna kapılmasından farklı olarak) bir anda gerçekleştiği için; suyun şaraba dönüştüğü gibi İsa taparı da ölümlülükten ölümsüzlüğe geçiş yapmaktadır. Çünkü tanrının bedeni ekmeği yiyen her cemaat üyesi, şaraba dönüşmüş olan tanrının kanı içtiğinde sonsuz yaşama kavuşmaktadır. Bu nedenle, Dionysus gibi İsa da, kan ve şarapla özdeş kılınmış, kanıyla (şarapla) ölümsüzlüğü sağlayan kurtarıcı tanrı olarak anılmış, kanından içen ve böylece tanrıyla özdeş ve bir olan her İsa (Dionysus) taparının yeniden doğduğuna ve ölümden dirildiğine inanılmıştır. Bağ kütüğü olarak kendisini tanıtan Dionysus gibi İsa da kendi kanıyla (şarapla) yepyeni bir yaşamı sunmakta, insanlara özgü eski yaşamdan bir anda kurtulan İsa'ya tapan kimse tanrısal-göksel bir yaşama alınmakta, bu hali de ölümden dirilme olarak tanımlanmaktadır. Suyun şaraba dönüşmesi de, işte böylesine bir mistik gizemi içermektedir. Ölümlü insan hayatını sembolize suyun, ölümsüz ve sonsuz yaşamı karakterize eden şaraba dönüşmesiyle; ölümlü insanların tanrı gibi olacakları, ölümden dirilecekleri, tanrıyla birlikte gökler diyarında asla ölüp yok olmayacakları duygusu cemaat üyelerine aşılanmaktadır. İnsanların yok oluşu da demek olan bu ölümlülük sonundan sonsuz yaşama geçişleri kutsal evliliği gerektirdiğinden veya insanların ruhlarının tanrıyla birleştiği bu tanrısal damatlık bağına girmeye herkes davetli olduğundan; tanrısal düğün töreninde ölümsüzlüğe geçişin coşkusu yaşanmakta, ölümlülükten sonsuz yaşama geçişi sembolize etmek veya komünyon ayininde tanrıyla karşılaşan herkesin tanrının etine ve kanına paydaş olduğunu kanıtlamak için Dionysus da İsa da bir düğünde suyu şaraba dönüştürmüştür.

rülmüş, ölümler diyarına indiği ölümden üç gün sonra dirilmiştir. Avestik risale, Mitras'ın yoldaşlarıyla birlikte yediği son bir akşam yemeğinden söz etmektedir. Mitras, ekmeği ve şarabı kanına ve bedenine dönüştürmüş; yoldaşlarına, bunları yer ve içerlerse sonsuz bir yaşama kavuşacaklarını söylemiştir. Ardından, yaşayanları ve bedenlerine yeniden dönerek mezarlarından çıkıp gelecek olan ölümleri bir bulutun üzerinden yargılamak üzere, dünyanın sonunda yeniden yeryüzüne ineceği sözünü vermiştir. Mitras, yeryüzündeki görevini tamamladıktan ve öğretisinin yayılması işini çömezlerine bıraktıktan sonra, yargılama günü beklemek üzere yeniden göklere yükselir ve babası Ahura Mazda ile yeniden birleşir. Dünyanın sonunun gelmesi ve madenin ortadan kalkmasıyla, her şey yaratılışın eski durumuna geri gitmektedir.” (Cas-ciulli, 2006; 120)

Bakire doğumu nedeniyle kutsal çocuk ve tanrının oğlu olarak anılmış, tüm insanların günahları uğruna acı çekmiş, günahkar insanların işledikleri suçların affı uğruna kendisini yüce tanrıya kurban verdiği için de günahları bağışlatıcı veya kutsal aracı gibi unvanlarıyla övülmüş ve dua edilmiş olan Dionysus; böylece İsa'sının isim ve karakterine asırlar öncesinden sahip olmasının yanısıra İncillerde aktarılan olayları da önceden bildirmiştir. Tıpkı ardılı İsa gibi Dionysus da, acı içinde öldükten sonra yerin altına inmiş ve Hades'te işkenceler altında inleyen insanların halini görmüş, çırılçıplak kayanın birine bağlanan ve bir karga tarafından sürekli büyüyen karaciğeri yenilerek ölmeksizin yıllarca ıstırap çeken Prometheus²⁶ gibi Hades'te devamlı azap içinde olan bütün insanları kurtarmak tutkusuyla dünyaya geri dönmüş, yani İncillerin ifadesiyle ölüm üzerinde zafer kazanarak dirilmiş, insanlara kurtuluşu vaat eden dinini bildirdikten sonra göğe (göklerin meleku-

²⁶ “İnsanoğlunun yaratıcısı olan ve bazılarının Titanlara dahil ettiği Prometheus, ya Titan Eurymedon'un ya da İapetos'un Klymene'den doğan oğludur. Bir gün Sikyon'da kurban edilen boğanın etinin hangi parçalarının tanrılara sunulacağı ve hangilerinin insanlara bırakılacağı konusunda bir tartışma çıkınca, Prometheus'tan sorunun çözümü için hakemlik yapması istendi. Prometheus, iki ağız açık çuval dikti, her iki çuvalı Zeus'un önüne koyarak istediğini seçmesini söylediğinde, tanrılar tanrısı (hala tanrısar parça sayılan) yağ ve kemikle dolu olan çuvalı seçince, arkasından kendisine kahkahalarla gülen Prometheus tarafından aldatıldığını anlayıp, 'etlerini çiğ çiğ yesinler' diye bağırды, yalnız Prometheus'u değil, tüm insanlığı onlardan ateşi geri almakla cezalandırdı. Prometheus bunun üzerine hemen Athena'ya giderek, ona diğer tanrılardan habersiz Olympos'a girebilmek için yalvardı. Tanrıçanın bu ricayı yerine getirmesiyle bilge tanrı, Güneş'in ateşten arabasından bir meşale yakıp, hemen ondan kopardığı kor halindeki közü içi boş olan devasa bir rezene gövdesi içine sakladı. Daha sonra meşalesini söndürerek kimselerden habersiz oradan ayrılıp, çaldığı ateşi insanlara verdi. Bunun üzerine Zeus, intikam yemini ederek, Hephaistos'a kilden bir kadın heykeli yapmasını, dört rüzgara ona hayat nefesi vermelerini emretti. Pandora adı verilen bu kadını Zeus, Hermes'in eşliğinde Epimetheus'a hediye olarak gönderdi. Epimetheus, bu hediyeyi geri çevirdi. Öfkeden çılgına dönen Zeus, Prometheus'u çırılçıplak zincirlerle Kaf dağındaki bir kayaya bağladı. Burada bir akbaba gelip bütün gün Prometheus'un karaciğerini yiyordu. İşkence bu şekilde yıllarca sürdü. Zira akbabanın yediği bu organ her gün tekrar büyüyor ve dondurucu ayaz ve soğukla da boğuşan Prometheus'un acısı hiç durmadan devam ediyordu. İlk insanı kilden yaratan Prometheus'un efsanesine de ışık tutar. Cesur savaşı Herakles, en sonunda, Prometheus'un 30 yıl boyunca (bazılarına göre bin veya otuz bin yıl) zincirlere bağlı olduğu Kaukasos (Kaf) dağlarına yaklaştı. Burada Typhon ve Ekhidna'nın yavrusu olan dev bir akbaba her gün gelip Prometheus'un karaciğerini yemektedir. Herakles, verilen cezanın affedilmesini babasından ister istemez, Zeus bu ricayı tereddütsüz kabul etti. Apollon'dan yardım isteyen Herakles, tanrının yardımlarıyla dev akbabayı attığı okla kalbinden vurdu ve bu şekilde tanrılardan ateş çalan savaşçının özgür kalmasını sağladı.” (Graves, 2010; 181, 429, 679)

tuna = tanrı krallığına = cennete) çıkmıştır. Tanrının eti ile kanına paydaş olma ve tanrıyla bir olarak tanrı gibi olma içeriğiyle tanımlanan Dionysus'a tapma (komünyon) töreninde, kilise aşı-i rabbani ayininde olduğu gibi; tanrının bedeni olarak tahıl veya ürünü (ekmek) yenilirken, kanı olarak da şarap içilmiştir. Bacchanalia ya da Eucharist olarak da adlandırılan bu tanrıyla paydaşlık ve birlik ayininde, tanrının etinden yiyen ve kanından içen tanrı-insana tapan kimsenin ruhen de olsa insanlıktan tanrılığa geçtiğine, ruhen arınmak ve kusursuz olarak temiz bir şekilde bedeninden çıkan ruhunu tanrıya teslim ederek mistik anlamda da olsa tanrıyla bütünleşeceğine iman edilmiştir. Gezgin öğretmen unvanıyla uzak ya da yakın Yunanistan'ın tüm köylerini dolaşarak vaazlar vermiş olan Dionysus, tıpkı Yahuda diyarında her yere giden İsa gibi tavsiyelerde bulunmuştur. Özellikle asma kütüğünün gizemleri üzerinde mucizelerini sergileyen Dionysus, tıpkı İncillerin İsa'sı gibi, katıldığı bir düğünde suyu şaraba dönüştürmüştür. İsa gibi bir düğünde suyu şaraba dönüştürmüş olan Yunanlı insan-tanrı Dionysus, yalnızca antik tiyatronun trajik şekilde ölen ve sonunda da sevince boğarak dirilen bir tanrı olmasının ötesinde; bereketi ve bolluğu sağlayan, kendisine tapanlara dirilişi ve sonsuz yaşamı vaat eden bir tanrıydı. İçkinin tesiriyle çıldırma noktasında vecde gelen tapınanların yanısıra, Dionysus'un kendisinin içki düşkünü biri olarak gösteren ve eğlence ortamının bir figürü olarak betimleyen kabartmaları; *"çalgınca eğlencelere ve sarhoşluğa, cinsel ablaksızlığa ve sefahate, çekişmeye ve kıskançlığa kapılmayalım; gün ışığında olduğu gibi, saygın bir yaşam sürelim; Rab İsa Mesih'i kuşanın, doğal benliğinizin tutkularına uymayı düşünmeyin"* (Romalılara 13: 13) ifadesiyle, Paul'de bile aksi tesir uyandırmıştır. Sefahat ve şarap düşkünü bir genç olarak betimlenen Dionysus, her yemek sofrasında obur ve ayyaş olan (Matta 11: 18, Luka 7: 34) İsa'ya uyarlamış olsa da; İsa tapanların tıplı dirilişi ve sonsuz yaşamı vaat eden Dionysus'a iman edenler gibi şarap düşkünü hale getirerek sarhoş olmaları (Matta 24: 48) asla hoş karşılanmamıştır. İnsan tanrılar kadar tanrıların anası tapınmasını da bedeni öldürme esasında ruhanileştirerek ve katı ahlaki ilkeler içeriğinde bu dünyadan koparak İsa'ya ve Meryem'e uyarlanmasıyla oluşan hristiyanlığın, sarhoş Dionysus çılgınlıklarına taviz göstermesi veya yolundan gitmesi asla beklenmese dahi, doğumundan ölü-

müne varıncaya Dionysus'un bütün karakter ile gizemlerine ruhsal ve ahlaksal bir içerik kazandırılarak İsa'ya ait kıldığı konusunda en küçük bir kuşku dahi yoktur. Nitekim tıpkı İncillerin İsa'sı gibi, bakireden doğduğu için tanrının ruhunu bedeninde taşıdığı dolayısıyla kendisinin de tanrı soyundan gelen bir tanrı olduğuna inanılan kutsal çocuk Dionysus da; hiç cinsel ilişkiye girmemiş bir anneden mucizevi bir şekilde bedensel babasız doğumu nedeniyle tanrının oğlu olarak anılmış, kendisine bağlı öğrencileriyle birlikte bütün Yunanistan'ı karış karış gezmiş ve vaazlar verip mucizeler göstermiştir. Tıpkı İsa gibi sıpaya yan oturmuş bir vaziyette büyük bir sevince yol açarak kente giren Dionysus da; palmye yaprakları arasında karşılanmış, kurtarıcı (İncillerde hozana = şimdi kurtar) nidalarıyla övülmüştür. Sadece Dionysus değil Yunan mitolojisindeki tüm diğer insan-tanrılar gibi İncillerin İsa'sı da, insafsızca katledilmiş ve acı içinde ölürek üçüncü gün dirilmiştir. Tanrının oğlu kutsal kralın öldürülmesini anmak uğruna, tanrının etini ve yüreğini yiyip kanından içenin, arınarak ruhen dirileceğine ve böylece sonsuz yaşama kavuşacağına iman edilmiştir.

Dionysus hakkında söylenen ilahilerin birinde, '*yüce tanrım, rubların rubu, sana asla karşı konulamaz, acıların bir anda son buldu, tekrar dirildin, doğanın rubu sensin ve bütün insanlar senin rubunu taşır, senin rubunla her insan yaşam bulur*' (Dalby, 2005; 73), denilmektedir. Kurtarıcı tanrının bakire doğumu, insafsızca vücudu deşilerek katledilmesi ve öldükten sonra tekrar dirilmesi, kendisine tapanlara kurtuluşu ve sonsuz yaşamı vaat etmesi vs. gibi Yunan-Roma uygarlığındaki insan-tanrılara İsrail dininde rastlanılmadığı gibi, ruhsallığa dayanan bu insanın tanrılığı ve gizemleri Eski Ahit'in ruhaniliği içermeyen dokusuna da aykırıdır. Dionysus isminin açıkça belirtilerek insan-tanrılara tapılmasının tek tanrı inancına aykırı olduğu, '*Yeruşalim'deki tapmağa saygısızlık edip onu Olimpos'ta yaşayan Zeus'a, Gerizim Dağı'ndaki tapmağı ise yabancıların koruyucusu Zeus'a adalarını sağlamaktı, çünkü oranın halkı böyle bir dilekte bulunmuştu; Dionysus bayramında sarmaşık çelenkler takıp Dionysus alayına katılmak zorunluydu; Ptolemais halkının isteğinden ötürü çevredeki Yunan kentleri için bir bildiri hazırlandı ve orada yaşayan Yahudilerin aynı biçimde davranması istendi, onlar da kurban yemeklerini paylaşmaya zorlanacaktı*' (2. Makabeler 6: 7) ifadesiyle Apokrif metinler içinde

yer almıştır. Eski Ahit'in devamı olarak kabul edilen İnciller ve bir bütün olarak da Yeni Ahit, bedensellikten ruhsallığa geçiş iddiasında olsa da, İsa tapınmasını öngördüğü için, en azından Tevrat'la hiçbir ortak yanı bulunmamaktadır. Yeni Ahit'in aksine, İsa tapınması, Eski Ahit'e değil, üç tanrı dogmasını²⁷ da özümsemiş Yunan-Roma mitolojik insan-tanrılarında kaynaklanmıştır. Birinci yüzyılın sonlarına doğru Kudüs'te tapılmaya başlanan İsa'nın, Anadolu ve Trakya'da olduğu kadar Yunan-Roma uygarlığında da tapılan Dionysus ve diğer insan-tanrıların sonuncusu olduğunun, hemen hepsinin karakter ile kültlerini kendisine ait kılarak sona erdirmiş olduğunun belki de en önemli kanıtı; IHS ya da IES'in bir Dionysus/Bakhüs sembolü olması ve Jesus (İsa) isminin kelime kökünü oluşturmasıdır. Günümüzde bile katolik aşai rabbani ayini sırasında ve özellikle tanrı sofrasında anmayla ilgili belirtilen İsa ikonalarında IHS sembolünün kullanılmakta olması; hristiyan dininin kökeninin Dionysus tapınması olduğunun en önemli ipucudur veya Dionysus'un İsa'da vücut bulduğu (enkarne olduğunun veya ruhunun İsa'nın bedenine girdiği) inancının ifadesidir. Özellikle Palestine (Filistin) bölgesinde son derece rağbet edilen Dionysus gizemleri olarak tanrının ayinlerde iman edip tapanlarına görünmesi, aracılık işlevini üstlenerek kurtuluşa eriştirmesi, sözünün tanrı gücünü içermesi vs. bildik nitelikleri hep İsa'nın gizemleri olarak Yeni Ahit'te yer almıştır. Bu Dionysus gizemleri Paul tarafından İsa'ya ait kılındığı gibi, sonradan İncillerde de açıkça belirtilmiştir. İsa'nın tanrıdan doğması ve ismi anılıp dua edildiği her yerde bulunması, tanrı İsa'nın insanlar arasında yaşaması ve kendisine iman edip tapanlara ölümsüzlüğü bahşetmesi, insanlıktan tanrılığa çıkardığı ya da sonsuz yaşama kavuşturduğu bu insanları böylece kendisine benzetmesi içeriğindeki İsa'nın öğretilerinin gizemli olduğu; Paul tarafından defalarca tekrarlandığı gibi, Yeni Ahit'te de vurgulanmıştır.

²⁷ "Pitagoreanların dediği gibi, her şey ama her şey uçler ile sınırlanırlar. Erken dönem dini düşüncesini derinden etkilemiş olan Antik Mısırlılar, genellikle kendi tanrı ve tanrıçalarını teslisler üzere düzenlerlerdi. Osiris, İsis ve Horus teslisi; Amen, Mut ve Honsu teslisi; Hnum, Satis ve Anukis teslisi ve diğerleri. Hindu teslisindeki Brahman, Siva ve Vishnu da bu çok yaygın teolojik kavramın bir başka şeklidir. Bu günün Hıristiyan düşünürleri kutsallığın üç yönünü kabul ederler, bunlar, Baba, Oğul veya logos ve Kutsal Ruhtur." (Weigall, 2002; 106)

Gezgin öğretmenliğe başladığı sırada uzun saçları ve püsküllü sakalıyla dikkatleri çeken Dionysus, tıpkı İsa gibi, konuşmalarında özellikle kadınlar üzerinde tesirli olmuş, yakalandıktan sonra da sorgulamasında benzeri ifadeleri kullanmıştır. Dağdaki vaazıyla dikkatleri çeken İsa gibi Dionysus da, Pentheus'un peşine düşmesi ve konuşmalarına yasak getirmesi nedeniyle, Nysa dağında kalabalıklara hitap etmiştir. İncillerin İsa'sında olduğu gibi dağlara çıkan ve kırsalda yürümeyi çok seven Dionysus'u, bütün aramalarına rağmen kralın askerleri yakalayamamıştır, askerlerin çabaları hep boşa çıkmış, sonunda ağaca çıkarak Dionysus'u izleyen Pentheus'un kendisi veya bir casusu tarafından ele verilmiş, ağaçlıklı bir yerde de yakalanmıştır. İsa'nın Romalı vali Pontius Pilatus'a verdiği '*sana gökten verilmemiş olsaydı, benim üzerimde hiçbir yetkin olmazdı*' (Yuhanna 19: 10) sözünün bir benzerini Dionysus Pentheus'a söylemiş ve '*emrolunmamış hiç bir şeyi bana yapamazsın*' demiştir. Yine Dionysus'un Pentheus'a söylediği '*ne yaptığımı bilmiyorsun*' sözü; İsa'nın her koşulda tüm günahkârların suçlarını üstlenerek ve onları çarmıhın üstünde acı çekerken dahi babasıyla barıştırmaya misyonunun adeta bahanesini oluşturmuş, böylece de '*Baba, onları bağışla, çünkü ne yaptıklarını bilmiyorlar*' (Luka 23: 34) duasına uyarlanmıştır. Kendisini dinlemeye gelen kalabalıkları toplanacak ruhlar olarak gören İsa gibi Dionysus da hayranlarını tanrılaşacak insanlar ya da yarı tanrı ruhlar halinde tanımlamış; tıpkı İncillerdeki kral I. Hirodes gibi kral Pentheus da askerlerine Dionysus'u yakalamalarını emretmiş ve onu bir suçlu olarak şahsen sorgulamıştır. Pentheus'un sen tanrı mısın sorusuna, Dionysus, çekeceğim acıları biliyorum ve ölürken ruhumun da tanrıyla birleşme coşkusunu duyacağımı da biliyorum, şeklinde yanıt verir.

Bağ kütüğü tanrısı olarak Dionysus veya mitolojideki Romalı isimle Bacchus, ruhların efendisidir, şarabın gücüyle sonsuz olan yeni bir yaşamı sunmaktadır. Tanrıdan geldiğini ve tanrı olduğunu kanıtlayan bakire doğum²⁸, vaftiz yoluyla arınma ve temizlenme, komünyon

²⁸ "İsis ve Horus tapınması ile Bakire Meryem ve Oğluna tapmanın bir ve aynı şeyler olduğu daima söylenir ve yazılır. Ancak, yukarıda özetlenen benzerliklerin de ötesinde, Meryem Ana tapınmasının Mısır'a ait dinsel metinlerden kaynaklandığı, özgün bir eğilimin olduğu yönündedir. Esas İsis, insan biçiminde ortaya çıkmış olan Afrikalı bir tanrıçadır, tanrı insan Osiris ile evlidir, katledilmeden önce Osiris'ten bir oğula

ayiniyle tanrının etine ve kanına paydaş olma, tanrıyla bir olarak kurtuluşu erişme, elleri iki yana açılarak öldürüldükten sonra yeniden dirilme vs. gibi Yeni Ahit'teki pek çok ayrıntı, ile, Dionysus gizemleri arasında tam bir uyum veya benzerlik vardır. Nitekim Eleusinian gizemleri arasında çok önemli bir etkisi olan Dionysus'un tüm bitki örtüsünün de tanrısı olarak, günün birinde ölecek toprağa düşecek ve çürüyecek olan her bitkiye yerin altında yaşam verdiğine inanılmış; yaşam veren bu tanrısal kudretinin insanı da kapsadığı öne sürülerek, tanrıyla bir olan her insanın tıpkı bir tanrı gibi sonsuz yaşamı olacağına iman edilmiştir. Kendisine tapan insanlarla bir olan Dionysus'un, tapanlarına yeni ve sonsuz olan bir yaşamı sağlamış olması nedeniyle, yaşamın olduğu kadar ölümün de hükümrani olduğuna inanılmıştır. Tabiatın veya tüm canlı varlıkların ruhu olan, sadece gökteki yıldızları değil Güneş ve Ay'ı dahi kendi üstün ruhuyla boyun eğdiren, ölümün ve yaşamın bütün gizemlerini kendinde toplayan Dionysus; yeniden doğuş gizemiyle geçmiş ile geleceğe hükmetmekte, ruh ile beden arasındaki ilişkiyi kendi kudretiyle düzenlemekte, ruhun bedene girerek hayat bulmasını ve bedenden ruhun çıkarak ölümün olmasını sağlamakta, ruhun bedenleşmesiyle ilgili bütün bedensel-ruhsal değişimleri sonsuz kudretiyle gerçekleştirdiğine inanılmaktaydı. Kainatın gelişen ruhu namıyla da tapılan Dionysus, ruh göçü öğretisine dayanan gizemleriyle en önemli insan-tanrısı olarak öne çıkmış olsa da; kalbi temizleyen ve ruhu arındıran mitolojik bir ilah olarak Orpheus, bu işleviyle daha fazla ilgi uyandırmıştır. Kainatın en gelişmiş ruhu olarak anılan Dionysus'un yanında Orpheus; Mısır topraklarında Osiris rahiplerinin gizli bir şekilde birbirine aktardığı, aracı ve alt tanrıların çokluğuna veya çeşitliliğine rağmen hepsinin de üzerinde tek tanrı vardır ve yücelerin (tanrıların-tanrıçaların) üstünde olan bu tek tanrı yüceler yücesidir inancının, Yunanistan'da rağbet bulmasını sağlamıştır. Orpheus da tıpkı Dionysus gibi, öldürüldükten sonra yerin altında kurulmuş bir

daha bakire iken gebe kalmıştır. Osiris ile birlikte İsis'in ortaya çıkmasına ve bu deşetli yargılamaya katılmasına rağmen; Meryem, yargılamayı seyretmekte, kendisine yakarmış ruhları daha ilk bakışta derhal tanımakta, kendisine bir kere dahi olsa el açıp dua etmiş kimseleri analık şefkatiyle korumakta, bu yargılanma gününde oğul (İsa) ile barıştırmakta ve babadan (tanrıdan) merhamet dilemektedir. İsis ile bakire Meryem ortak bir yazgıya sahip oldukları gibi, benzeri bir aracılık işlevini de üstlenmekte, her ikisinin mezar yerleri asla bilinmemektedir." (Budge, 2001; lii)

işkence mekanı olarak Hades'e inmiş, oradaki ruhların ıstırap dolu hallerine tanık olmuş, kötü ruhlara ve ayartmalarına cesaretle karşı koymuştur. Orphik/Dionysus odaklı öğretilerde, doğrusunu Zeus bilir veya Zeus dilerse her şey olur gibisinden nakaratlarla Zeus tek tanrı olarak tüm diğer aracı veya yarı tanrı ile tanrıçaların üzerinde yükseltilmiş, yüceler üzerindeki tek yüce olarak Zeus'un Olympos dağındaki mekanı giderek ruhanileşerek ve gökselleşerek nuranileştirilmiştir. Bu arada, Güneş'in ardındaki tanrısal nurun ışık huzmelerinden biri olarak Orpheus öne çıkarılmış, tanrıdan gelmiş bir ruh-ışık dolayısıyla da bir insan-tanrı olarak Orpheus'un kötü ruhları alt ettiği ve daima edeceği duygusu rağbet bulmuştur. Özellikle, Orpheus öğretilerinde yetkinleşen ruhların öncesizliği ve sonrasızlığı dogmasının dayandığı ruhun ölümsüzlüğü görüşünün bir anda her mitolojik gizemin açıklaması haline gelmesiyle, ruhun enkarne yani bedenleşme dönüşümlerinin kaçınılmaz tanrısal bir gerçek olduğu öne sürülmüştür. Böylece, kayalar ve kurbanlık hayvanlar üzerine konduğu, taşa ya da tahtaya giren ruhların bedene de girdiğine inanılmış; bedene girerek vücut bulan ruhların, her bedenin kendine özgü ihtiras ve eylemlerinden dolayı kirlendiği duygusuna kapılmıştır. Bedende geçici süre için de olsa barınan ruhun, bedene özgü duygu ve amellerle kirlenmesi nedeniyle, sürekli bir temizlenme ve arınma terbiyesi zorunlu görülmüştür.

Sonuç

Tanrıya insan kurban etmeyi, insan etini yemeyi ve insan ya da hayvan kanını içmeyi kesinlikle yasaklamış olan Tevrat, Yunan-Roma mitolojisinde bolca örneklerine rastlanabilen, insanın hayvana çevrilmesini veya tanrı olmasını kesinlikle içermediği için; boğa ya da koç kanıyla günahların silinmesiyle ve Yahve'nin öfkesinin yatıştırılarak cezasına karşılık (kefaret) olmasıyla ilgili Musa yasası, hristiyanlığın çarmıhta İsa'nın ölüm acısı ve kanının günahları aklayıcı etkisi üzerine kurulan kefarete dogmasının dayanağı veya başlangıcı olarak asla dikkate alınmaz. Günümüz İncillerinde bile, İsa başlangıçta insandır, tanrıyı içinde hissetmektedir, vaftiz olmaya giderken kurbanlık tanrı kuzusu olarak tanıtılır, nehre dalıp çıktığında ya da vaftizin kökenlerinden Mısır mitolojisine göre bedenlen ölüp ruhen dirildiğinde ise tanrının

oğlu dolayısıyla tanrı olur. Oysa, tanrının ismini boş yere anılmasını dahi ölümlerle cezalandıran Musevilik, insanın tanrı olmasını kesinlikle öngörmediği için, Hıristiyanlık Musevilikten asla doğmuş değildir. Zira Musevilikte tanrı insandan ayrı ve dünyanın dışında göklerdeki tahtına kurulmuş bir kral olarak düşünüldüğü için; Krishna, Zerdüş, Mithra, Dionysus, Attis, Adonis vs. gibi insan tanrılara asla tahammülü olmamıştır. Aslında, insanlığın başlangıcından beri tüm dinleri, İkneton ve Yahve gibi insanın dışında ve uzağında olanlar, Mithras ve Dionysus gibi insanın yanı sıra hayvanları hatta bitki ve taş gibi tüm varlıkları tanrı kılanlar olmak üzere iki uçta toplayabiliriz. Bitki ve hayvan gibi varlıklara artık tapılmadığını düşünürsek, günümüzde her iki uçta da Yahudinin olduğunu kolaylıkla fark ederiz. Ben buna, bilginin ve imanın gücü ya da tek kelimeyle Yahudi dehası diyorum. Musa tarafından aktarılmış Tevrat'taki nebileri aracıyla insanlara bildirdiği yasasıyla insandan kopuk ve ayrı Yahve bir uçta tek tanrı olarak yükselirken; yüceler yücesi babasını geri plana atan fakat annesi Meryem'e 'tanrı annesi' namıyla öncelik tanıyan yahudi bir kişi olarak İsa da, tanrı-insan olarak öbür uçta yer almaktadır.

Bir uçta yahudi tanrısı Yahve şart koştuğu yasasıyla insanların hayatına tesir ederken; diğer uçta yine bir yahudi vardır, insanlar kurtuluşu ve sonsuz yaşamı vaat eden tanrı-insan olarak İsa'ya tapmaktadır. Krishna'dan Mithra ve Dionysus'a varıncaya kadar tüm tanrı-insanların niteliklerini ve namlarını tek başına kendisinde toplayan İsa, böylece, on beş asırdan fazla bir zamandan beri Avrupa'da tanrı olarak tapılırken; babasının Yahve olmadığı kesinlik kazandığı halde, Yahudi tanrısının sözlerinden oluşan Eski Ahit de meşru tek yasa kaynağı olarak Avrupa'nın üstün beyinleri tarafından takdis olunmuş ve bağlı kalınmıştır. Judas, Barabbas, Peter, Yuhanna, Matta, Luka, Lazarus vs. gibi isimler kadar sembolik bir şahsiyet olan; bakire doğumuna, onlarca mucizesine, başına gelen bunca işlere, krallarla ve imparatorluk valisiyle görüşmesine rağmen adı hiç bir resmi kayda geçmemiş ve zamanının hiç bir yazarı tarafından da yaşadığı fark edilmemiş olan İsa; karakterlerini ve gizemlerini devraldığı Mithras, Dionysus, Attis, Adonis vs. gibi tanrı-insanlar gibi İsa da gerçekten yaşamamış da olabilir. Hıristiyanlık ya da günümüz İncillerin İsa'sı, museviliğin yanında

felsefe ve mitolojisiyle Yunan-Roma uygarlığını çok iyi bilen Paul ile birlikte ismi ve şahsı belli olmayan ve sayısı da onu bulmayan yahudi tarafından kurgulanmıştır. Hristiyanlığın bir İsrail dini olmadığını ve bütün insanları kapsadığını kanıtlamak için, her şey yapılmıştır. Ancak, İsa'yı yakalatanın Judas (Yahuda = Yahudi) olmasıyla, dozaj biraz kaçırılmış, İnciller Avrupa'daki yahudi düşmanlığının dinsel kaynağı veya güdüsü haline gelmiştir. Zira, Avrupa'da yahudilerin insafsızca katledilmesinin veya mülkleri gasp edilerek sürülmesinin en önemli sebebi, daima, İsa'nın Kudüs'te öldürülmesi olmuştur. İnciller, inanıldığı her yerde, Avrupa'da olduğu kadar Asya'da da, İsa'nın katilleri suçlamasıyla, yahudi karşıtlığının kaynağı haline gelmiştir. Oysa bu husumet saçıcılık pekala önlenebilirdi. İncillerdeki bütün isimler, gerçek şahıslar değil de, zihinsel aktörler veya sembolik şahsiyetler olduğu için, rol değişimi pekala mümkündü. Şayet İsa'yı ele veren Judas değil de İncillerde saflığıyla öne çıkan Thomas olsaydı, İsa da Petrus (kaya) mahlas ismini Simun'a değil de Judas'a vermiş olsaydı; tahminim, en azından on beş asırlık Avrupa tarihi Yahudi karşıtlığıyla beslenmemiş olurdu.

Günümüz İncillerinde sözü edilen İsa'nın tarihsel şahsiyet olarak yaşamış olduğuna dair henüz bir belgeye ulaşılamadığı gibi; sembolik bir isim olarak Petrus olan Simon da dahil olmak üzere, on iki havari-den her hangi birinin gerçekten yaşamış olduğunu kanıtlayan ikna edici bir delil de bulunmamaktadır. Ayrıca, Sinoptik İncillerin kendi aralarında pek çok aykırılıkların olması, İncil yazarlarının da hayali olduğunu göstermektedir. Babasız olarak bakireden doğan, ölmüşü diriltten, körün gözlerini açan, sakatı yürüten, Senhedrin kurulunda başkahin Kayafa tarafından yargılanan, vali Pilatus ve sonradan da kral Hirodes tarafından sorgulanan, İncillere göre halkın huzurunda idamına hüküm verilen, çarmıhta öldükten sonra mezarından çıkarak dirilen, mezarı boş kalan, cesedi hâlâ bulanamamış olan böylesine mucizelerle beslenmiş bir kişiye; hiç bir resmi kayıta ismine rastlanılmamış, karşılaştığı öne sürülen bu gerçek kişilerden bir teki bile İsa'yı gördüğünden ve konuştuğundan söz etmemiş, İsa'nın yaşadığı denilen yıllarda gerçekten de yaşamış olan kişilerden (yazar, düşünür, ressam, asker, vali, kral, rahip, kahin vs..) hiç birisinin İsa'nın yaşadığına tanıklık yapmamış olması; İsa'nın gerçekte yaşamadığını ve kurgusal olduğunu,

mitos bir şahsiyet yüklendiğini kanıtlamaktadır. Nitekim, tıpkı İsa gibi, öğreti ile tapınma tarzları İncillere aktarılan ve kişisel nitelikleri İsa'ya ait kılınan pagan insan-tanrıları da; gerçekten hiç yaşamamış ve hiç kimse tarafından görülmemiş, yalnızca tapınak kabartmalarında hikâyeleri ve mucizeleri aktarılmış, resim ile heykelleri tapınakları süslemiştir. Şayet İncillerdeki İsa, Yunan-Roma mitolojisindeki insan-tanrıların (Orpheus, Attis, Adonis, Dionysus, Mithra) karakter ile gizemlerinden oluşmasıydı; Batıda, İsa diye biri olmadığı gibi İnciller de kesinlikle okunmazdı. İncillerdeki İsa, gerçek İsa değil, mitolojik İsa'dır.

Kaynaklar

- Angus S. (1981). *The Mystery Religions*, New York.
- Anonim (2012). *Avesta: Zerdüştlerin Kutsal Metinleri*, İstanbul.
- Anonim (2001). *Kutsal Kitap*, İstanbul.
- Bettany G.T. (2005). *Dünya Dinleri*, İstanbul.
- Budge E.A.W. (2001). *Legends of Our Lady Mary the Perpetual Virgin*, London.
- Cascioli L. (2006). *Mesih Masalı*, İstanbul.
- Dalby A. (2005). *The Story of Bacchus*, London.
- Danielou A. (1997). *Gods of Love and Ecstasy*, Los Angeles.
- Diogenes L. (2004). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, İstanbul.
- Doherty E. (1999). *The Jesus Puzzle : Did Christianity Begin with a Mythical Christ?*, Canada.
- Dürüşken Ç. (2000). *Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul.
- Evans A. (1996). *The God of Ecstasy*, New York.
- Everett F. (1993). *Backgrounds of Early Christianity*, Michigan.
- Ferguson J. (1985). *The Religions of The Roman Empire: Aspects of the Greek and Roman Life*, New York.
- Freke T. ve Gandy P. (2005). *İsa'nın Gizemleri: Gerçek İsa bir Pagan Tanrısı mıydı?*, İstanbul.
- Godwin J. (1987). *Mystery Religions of the Ancient World*, New York.
- Graves K. (1942). *The World's Sixteen Crucified Saviors*, London.

- Graves R. (2010). Yunan Mitleri: Tanrılar, Söylenceler, İstanbul.
- Harpur T. (2009). *The Pagan Christ: Recovering the Lost Light*, New York.
- Hillman J. (1997). *The Thought of the Heart and The Soul of the World*, Dallas.
- Massey G. (1907). *Ancient Egypt: The Light of the World*, Vol. 2, London.
- McCabe J. (2001). *The Myth of the Resurrection and Other Essays*, New York.
- Otto W. (1975). *Dionysus: Myth and Cult*, Indiana.
- Rosemarie T. (2009). *The God Who Comes: Dionysian Mysteries Revisited*, New York.
- Sakioğlu M. (2004). *İsa Haç'ta Öldü Mü*, İstanbul.
- Sarıçioğlu E. (1981). Mecusi Dininde Mehdilik İnancı, 1. *İslami İlimler Kongresi*, İstanbul.
- Seltzer R. (1980). *Jewish People Jewish Thought*, New York.
- Stephen E. (2001). *Hare Jesus: Christianity's Hindu Heritage*, New York.
- Vermaseren M. (1974). *Mithras: The Secret God*, New York.
- Walter B. (1995). *The Ancient Mystery Cults*, Cambridge.
- Weigall A. (2002). *Hristiyanlığımızdaki Putperestlik*, İstanbul.
- Wells G.A. (1993). *Did Jesus Exist*, London.
- Weinberg F.M. (1984). *The Vine and The Will: Bacchic Christianity*, Detroit.